

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

I.

„Kakšne volje je ljudstvo?“

Komu more biti to vprašanje pač imenitnejše, nego li vladarju, móžu, čegar pravičnim rokam je izročila usoda srečo in blaginjo milijonov in milijonov ljudij? Srečni državljani, če navdaja to vprašanje dušo njih najvišjega gospoda, če je to vprašanje vodilo vsemu njegovemu početju! Saj se v njem izraža najvišja vladarska modrost in vsa milina in dobrotljivost vladarjevega srca.

Kakšne volje je ljudstvo? Kako se mu godí? Katera breména je žulijo, katera neznosna téža mu upogiba hrbet njegov? In koliko bolje mora deti národom, če izgovorí te besede njih najvišji gospod v najhujših, najbridkejših časih! Prvi knez, ki je zahteval odgovora temu vprašanju, bil je Habsburžan, nemški cesar Franc II. Ukazal je županom vsak mesec poročati mu o tem, kako se počutijo njegovi državljani. Nekoliko taci, na Dunaj pošiljanih poročil sem našel v arhivu novomeškem ter jih objavljam kot priče, da so se naši predniki, navzlic največjim težavam, ki so jih stiskale, oklepali z neomahljivo udanostjo preslavnega prestola habsburškega. Zajedno nam naj pak ta kratka poročila tudi pojasnijo bridko stanje naših prednikov v početku tega stoletja.

Prvo poročilo je ohranjeno iz srede leta 1803. Že deset let je pretresalo francosko orožje zapadno in srednjo Evropo. Napoleon je pridrl s svojimi četami na avstrijańska tla ter v míru kampofor-mijskem in lunevillskem iztrgal habsburški rodovini najlepše dežele iz rok. Vojskina teža je ležala Habsburžanom in njih národom kakor huda móra na prsih. Davek za davkom, naklada za naklado se je zahtevala od podložnikov. Tisoči udanih sinov je prelilo svojo kri za blaginjo habsburške rodovine, in vendar niso postali podložniki nezadovoljni, ampak z zaupanjem v božjo pravico in milost so pričakovali boljših časov. Kako dobro je moralo deti pač cesarski rodovini, ko je čula s Kranjskega v teh bojevitih in groznih časih poročilo: »da je ljudstvu zaradi prevelike dragíne že upadalo srce, da pak se je zopet odobrovoljilo, ko je létina obetala, da se obnese prav dobro. Le to bi bilo želeti, da pride več denarja med ljúdi. Novemu Mestu bi posebno ugajalo, če mu pošlje cesar primerno garnizijo.« — Jednako se je glasilo poročilo meseca avgusta.

Septembra leta 1803. čitamo: »Ljudstvo je z vsemi državnimi in deželnimi napravami zadovoljno.«

Novembra meseca t. l.: »Ljudstvo se povsod pritožuje o pomanjkanji denarja; zaradi tega se je zajézilo vse trgovsko gibanje in ves promet.«

Decembra meseca se je poprijela ljudstva že precejšnja malodušnost. Poročilo pravi: »Das Volk fängt an nicht nur mismuthig, sondern beinahe obstinat zu werden.« Le zastale davke za deželnega kneza je še mogoče s silo izžeti iz ljudij, sicer pak so pri zaostalih davkoplačevalcih brezvspešni vsi opomini, vse svarjenje in vsako siljenje.«

Meseca januarija naslednjega 1804. leta čitamo: »Sedaj, ko se pobira na novo naloženi poraztrdni davek (Klassensteuer), je ljudstvo popolnoma poparjeno ter bridko toži, da ni nikjer zaslužka, da se vse draži od dné do dné, in da dvakrat že povišanega davka ne zmore nikakor.« Taka je bila volja ljudstva tudi v naslednjih mesecih. Majnika meseca je poročala gosposka na Dunaj: »Ljudstvo pričakuje sicer veselega srca dobre létine in, da bodo zaslužki boljši, a vedno višji in višji davki, vedno obilnejše doklade, delajo je zelo obupno. Zlasti pa je teží, da odnašajo mešétarji (Agiotierer) »solde«, jedini denar, ki ga je nekoliko med ljudmi, ven na tuje.« Toliko pomanjkanje denarja je trajalo vse poletje in tožbe mestne gosposke so še meseca septembra ravno take: »Že davno je obljubljeno, da se skuje za več milijonov novega srebrnega denarja, a dosedaj ga ni bilo v naše kraje niti okroglega. Bankovce jemlje kmet zelo nerad in térja za svoje pridelke še jedenkrat toliko ceno, kakor če mu jih platiš s srebrnim denarjem. Zaradi tega se je trgovina ustavila in dragína je od dné do dné večja. Vse ljudstvo želi, da ne bi se mu samó obétalo, ampak tudi v resnici pomagalo.«

Tako se je počutilo ljudstvo leta 1804; kako pak li še naslednje leto 1805., ko je porinil Napoleon I. Avstriji nož prav do ročaja v srce, sklepajoč ž njo požunski mir! Celó pobiti so postali ljudje, ko so se jele umikati preko Kranjskega avstrijske zbegane in zdivjane čete iz izgubljenih in Napoleonu prepuščenih italijanskih dežel.

Kako se je veselil národ, čuvši, da se je v Požunu sklenil mir, a motil se je, trpljenje njegovo, namesto da bi pojenjalo, se je le še shujšalo. Po Kranjski gredoče čete so plenile in kradle ter drle ljudi huje od sovražnika in vendar čujemo decembra meseca 1805. leta: »Ljudstvo ne mrmrá, ampak kaže, pretrpevši toliko groze in vojskine nesreče, več potrpežljivosti, kakor bi je bilo pričakovati od njega.«

Pri tem je ostalo vse leto 1806. in majnika meseca 1807. l. zvemo, »da je ljudsko mišljenje, kolikor se dá opazovati, dobro ter priča o zvestobi in udanosti dobrih podložnikov, ki pozabijo (seveda krvavečega srca vendar pak) dobre volje revo svojo, če bi le mogli pomagati s tem državi.«

Prvikrat je pošla ljudem potrpežljivost koncem leta 1807. o priliki, ko je bilo Novomeščanom, že sicer z davki tako preobloženim, ukazano sezidati na svoje troške poslopje za okrožni urad in za stanovanje okrožnega glavárja.

Tu so vendar preveč zahtevali od ubozih ljudij! Uradniki so se izogibali neprijetnim posledicam le s tem, da so se vedli proti ljudstvu kolikor mogoče pohlevno in popustno. Mestna gosposka jim ni mogla priskočiti na pomoč, kajti ljudstvo jo je natolcevalo, da je ravno ona provzročila in svetovala ta novi davek. Zato jo je sovražilo prav tako, kakor davek sam. Ali sčasoma se je pozabilo tudi to. Naslednji dve leti 1808. in 1809. ne čujemo nikake tožbe; dokler niso prišli Francozi v deželo in je postala Kranjska del »Ilirskega kraljevstva«, mestna gosposka ni imela prilike, pritoževati se zaradi nepokorščine svojih podložnikov.

Da ne utrudimo bralcev s ponavljanjem istih stvari, navedli smo ta poročila v obliki, kolikor mogoče kratki, dasitudi bi bilo morebiti umestno širše opisati udanost prednikov svojih za habsburško rodovino. Po tem, kar je mestna gosposka poročala na Dunaj, ravnala se je vlada ter se trudila olajšati podložnikom pretežka breména. Žal, da ji je bilo to v teh groznih in nesrečnih časih do dóbra nemogoče, saj je pretila Napoleonova sila Avstrijo uničiti popolnoma. Če je rešila kdáj neomejena udanost podložnikov vladujočo svojo rodovino pogube, gotovo so storili to avstrijski podložniki v Napoleonovi dóbi. Od vseh strani širih avstrijskih dežel pošiljana zatrjevanja o neomahljivi, kot skala trdni zvestobi in udanosti podložnikov, bil je steber, na kateri se je opiral cesar Franc I., bil je zid, ob katerem so si sovražniki zastonj razbijali glave svoje. Le zaupanje v podložnike svoje je dajalo Francu I. vedno znova pogum, potegniti iz nóžnic na dan dasitudi tolikokrat nesrečni meč avstrijski. Napósled se je Napoleonova srečna zvezda utrnula in Avstrija je končala grozni bój ž njim s sijajno zmago.

A ne le iz ljudstva gori do najvišjega prestola so hodila pisma, sukajoča se ob udanosti in zvestobi državljanov; tudi cesar je ob vsaki priliki pokazal, kako vé ceniti neomahljivo ljubezen svojih národov ter poslal med ljúdi marsikateri poziv, naj ne omahujejo, ampak mu

skazujejo staro udanost. Kadar je bila nevarnost največja, sila najhujša, sklical se je na to zvestobo ter naročil gosposkam, naj opominjajo državljane, kako veliko mu je do tega in da vé ceniti njihova gorka srca. V ta namen so prihajala v deželo cesarska pisma vspodbujajoča národ, naj ne omahuje, dasitudi je cesarju nesreča v jedno mer za petami. Že leta 1799., ko so prišli Francozi za malo časa drugič v deželo, poslal je cesar novomeški gosposki jedno tako pismo z dostavkom, naj skrbi za to, da zvé vse ljudstvo njegovo vsebino. Pisma samega ni najti v novomeškem arhivu, a iz povelja, ki je pismo spremljalo, povzemamo vsaj, kakšna je bila vsebina njegova. Imelo je namreč namen, ljudstvo podžgati proti oderuštvi in krivicam v deželo pridrlih Francozov, zajedno pak národu razjasniti, kako mila in modra je dosedanja avstrijska vlada.¹⁾

Kaj premore zvestoba in udanost národova, dokazali so l. 1809. Tirolci, ki so že štiri leta nosili francoski jarem. Takoj, ko so njih trde pestí pognale Francoze iz dežele, skrbel je Franc I. zato, da o njih pogumnih delih zvé ves avstrijski svet. Zanimivo je, da vspodbujevalnega pisma, ki ga je poslal z Dunaja na Kranjsko, niso sestavili v cesarski pisárni, ampak prepisati so dali skromno, preprosto pismo hrabrega tirolskega krčmarja Strauba. To pismo je odposlal Straub cesarju na Dunaj dné 15. aprila, tri dni po slavni zmagi Tirolcev; a že dné 29. aprila ga je imela novomeška gosposka v rokah ter ga razposlala po vsem okraji, naj se objavi na lecah, pred cerkvami, na sejnih in pri vsaki ugodni priliki. Na Dunaji so bili prepričani, da bode preprosta beseda preprostega možá, ki je bil sam v tem bóji glavár tirolskim strélcem in duša pogumnega boja v Halu, segla Kranjcem bolj v srce, kakor pismo kancelijskega pisárja, ki morebiti še svoj živ dan ni slišal puške počiti. Josip Ignacij Straub, krčmar »pri kroni« (»Winkelwirt zur Krone«), stotnik strélcem in vodja črni vojski v Halu na Tirolskem je pisal cesarju:

»Njega cesarosti Francu I. in preljubljenemu očetu tirolske dežele!

Dné 12. aprila so zgrabili zvesti tirolski kmetje ob 6. uri zjutraj tu v Halu bavarske čete, kojih je bilo kacíh 300. Začela je občina

¹⁾ »Die gegenwärtigen Zustände erfordern, dass das Publicum mit ungerechtem Willen gegen die Treulosigkeit der Franzosen eingenommen und demselben sichtbar gemacht werde, unter einer weisen gelinden Regierung zu leben.

Der Stadt (sc. Rudolfswerth) wird daher ein Abdruck einer zu diesem Zwecke verfassten Flugschrift zur Verbreitung in ihrem Stadtbezirk auf eine gute Art in der Anlage angeschlossen, 17. April 1799.«

Tauer s svojim vodnikom Romedi H., ki je tudi zvest Tirolec ter so s pomočjo vseh zvestih Tirolcev srečni zmagali za presvetlega cesarja in našo izžeto in nesrečno domovino.

Dné 13. aprila je prišlo iz Briksna zopet kacic 3000 bavarskih in francoskih čet v Bildau ter so hoteli delati silo. Toda Bog vse-mogočni in ljuba Mati božja sta podpirala vse zveste Tirolce. Pobrali smo sovražniku orožje ter je pravilno po vseh vojskinih postavah odvedli k avstrijanskim četam.

Z božjo pomočjo je primarsiral dné 14. aprila ob 1. uri popó-ludne c. kr. polkovnik pl. Taxis s kacimi 700 možmi v Inomost in upamo, da smo mi, izžeti Tirolci, odslej rešeni francoskih in bavarskih napadov. Male razpršene vojskine oddelke bomo pač še ugledali, pa naj le pridejo ti bogokletci, ti cesarski zabavljači, ti cerkveni lopovi, ti oderuhi in stiskači kmetov! Pozdravili jih bomo, polovili in poslali Vaši cesarosti.

V imeni vseh zvestih Tirolcev prosim Vašo cesarost na kolenih in najudaneje, podpirajte nas uboge tirolske hribovce in zastavili bomo za Vas, cesarost, za Vas, ljubega in pravega našega cesarja Franca I. kri in življenje.

Te obrambe v naši deželi še nihče izumel, a storil bom to jaz, pridno in zvesto, če Vaša cesarost dovoli in če hoče milostno verjeti tirolskemu krčmarju in kmetu.¹⁾

Če bodo Tirole uravnane po načrtu mojem in pod mojim vodstvom, potem naj Bonaparta le pride s svojimi tolovajskimi druhalimi; tam mu bomo že naložili njegove zmage na njegov ležnjivi hrbet. Vse Tirole hvalijo Bogá in Mater Božjo in vojskine bratce, da smo srečno zmagali in (tisočkrat bodi hvala Bogú) prišli zopet pod najmilostnejšo vlado Vaše cesarosti. Dajte nam zopet živeti, in dobili bomo že še Francoze v pest, če bi bili kateri med njimi tako predrzni, da bi se še kdaj prikazali pri nas. Toda jaz mislim, da jih je to veselje minilo in upam, da bodo imeli dosti opravka bežati z véliko vojsko domóv pred vélikim junakom nadvojvodom Karlom.

Fortunat Seitz, Josip Seitz, Josip Baumgartner, ti trije so bili moji zvesti ordinanckomandanti in moj najzvestejši je bil komandant Ivan Zimmer, ki ima to veliko srečo, da Vam sam izroči to pismo.

¹⁾ Straub je znal orožje pač spretnije sukati, kakor peró. Pisal je ta poslovenjeni stavek tako-le: »Diese Vertheidigungsanstalten in unserm Landl hat noch keiner erfunden, ich werde aber, wenn Se. Majestät allergnädigst zu erlauben geruhen, höchst-dieselben fleissig und getreu sorgen und bewirken, wenn Sr. Majestät einem Tiroler Wirt und Bauern Glauben beizumessen zu geruhen allergnädigst belieben.«

Z najjudanejšim in najpopolnejšim spoštovanjem uklanjam se plemenitemu varstvu Vaše cesarosti

zvest Tirolec

Josip Ignacij Straub.

Ha a l dné 15. aprila l. 1809.«

Na take in jednake načine se je avstrijska vlada trudila vplivati na navdušenje narodov svojih. Po tem avstrijskem vzgledu so se ravnali tudi Francozje, dobivši l. 1809. kranjsko deželo v svojo óblast, kar nam dokazuje »svarjenje«, katero je dala francoska vlada objaviti po vsi deželi. Čutila je dobro, da so ji Kranjci tako malo prijazni, kakor Tirolci. V nekaterih krajih, zlasti na Dolenjskem, se je ljudstvo celó prav trdo spoprijelo z francoskimi vojaki. Zato je nova francoska vlada dala razklicati:

»Svarjenje!

Ljubi kmetje!

Oboji ministri, to je cesarski francoski in cesarski estrajski delajo mir, katerega želimo mi in oni. Ravno ob tem času pa nekatere soseske naše dežele tako daleč gredo, da nam to lepo upanje mirú motijo s svojim samooblastnim dejanjem, sebe in celo deželo celó do zdevno v pogubo spravljajo, in celó v pravice svojega najboljšega za srečo vsakega svojih podložnih goreče skrbečega cesarja s tem sezajo, da sovražno delajo ravno zdaj, ko oboje vojske po sklenenemu prestanku od boja mirujejo.

Kaj bodo taka míru nasprotna gibanja posebnih sosesk čez obilne vajene množice primogle? kaj bo li takim ljudem njih nepremišljeno početje prida prineslo?

Prepustite vodenje ljudskih reči in razločenje kraljevih del Bogu vsegamogočnemu in vse vedočemu, in za Bogom tudi tem samobolastnikom, kateri sami so vstanu previditi in presoditi, kaj je prav za vse.

Spremislite se, ljubi kmetje! Poslušajte glas in svarjenje tiste deželne oblasti, katera z vami vred vojskne nadloge prenaša, in kateri pač verjamete, da goreče želje ima, težave celi deželi polahkati. Vrnite se tedaj na svoj dom, in bodite dobri gospodarji za naprej, kakor ste bili do sedaj. Ako bi še kdo gluhi bil na ta glas svarjenja in odpuščanja, katero se za zdaj ponudi, taki bodo sami sebi pripisat imeli, da bo butara vsih nadlog jih zadela, katero so hoteli celi deželi na glavo nakopat.

Deželno poglavarstvo sebi šteje samo za svojo dolžnost, vas posvariti, in tudi na lastno povelje njih ekscelence višjega generala grofa

Baraguja d' Hilliers vas opomni, da se varujte strašnih reči, ktere so vam sicer žugane.

Poglavarstvo je dolžno vas opomniti in vam na srce položiti, kakšne nesreče bi vi z vašim nevarnim dejanjem vaši materi deželi navlekli.

V Ljubljani 13. dan kozaperska l. 1809.

Temčasno deželno poglavarstvo.¹⁾«

V najoddaljenejše vasi so se pošiljali ti slavospevi, najtršim hribovcem so se razjasnovale ob nedeljah pred cerkvami vojaške operacije Napoleonove, ki se je takrat bojeval z vso Evropo.

Zanimivo je, da je pošiljal Napoleon celó iz Moskve poročila v najneznatnejše kraje o tem, kako se mu godí. Sicer Novega Mesta nečemo imenovati najneznatnejšega kraja na svetu, a med mesta evropske veljave ga tudi ne vrivamo. Tu v Novem Mestu se je ohranilo tiskano poročilo, katerega je razposlala francoska gospóska po novomeškem okraji. Iz tega razglasa se vidi jasno, da se je Napoleon še v svojih zadnjih pojemljajih napiral podložnike svoje ohraniti dobrovoljne. Razglas, ki ga imamo v mislih, bil je pisan v Moskvi, dné 9. oktobra 1812. leta, torej v času, ko je bil vélik del neštevilne francoske vojske na Ruskem ali že pobit in ujet, ali pak je od lakote poginil. Dné 14. septembra tega leta kakor znano, primarširala je francoska vojska po nepopisnem trpljenji pred Moskvo, ki je jela še isti večer goreti na vseh koncih in krajih; v petih dneh je pogorelo mesto skoro do tal. Napoleonov položaj je bil od tedna do tedna slabejši; pritisnil je sredi oktobra meseca grozen mraz, kakeršnega se celó Rusi že dolgo niso spominjali; živež, kateri so našli Francozje v početku navzlic strašnemu požaru v Moskvi v obilici, jel je pohajati, a najhujše je bilo, da je jel francoski vojski polagoma upadati pogum. Na tisoče vojakov so pobili Rusi Napoleonu; padlo mu je že sto in sto imenitnih in visocih oficirjev, a Napoleon pošlje v najhujši zadregi iz Moskve poročilo polno ležij, kakor bi bila vojska z Rusi igrača in kakor bi se francoskim četam ne bilo še nikdar godilo tako dobro. Ta zanimivi razglas slóve:

»23.me bulletin de la grande armée.

Moskva dné 9. oktobra l. 1812.

Avantgarda, koji je glavár kralj napolitanski (Murat) stoji pri Narvi, 20 milj od Moskve, sovražnikova vojska pa pri Kalugi. Vsak

¹⁾ To »svarjenje« je pisano slovenski; predrugačil sem le pravopis, sicer pak je pustil neizpremenjeno. Pis.

dan se po malem spoprimejo, a napolitanski kralj je povsod zmagovalc ter je pregnal sovražnika iz njegovih pozicij.

Ob naših krilih so se nahajali povsod kozaki, a med Moskvo in Kalugo je zgrabila patrolja stopetdeset dragoncev iz garde kozaške, skrite v nekem grmičevji ob cesti, posekala njih tristo ter si odprla pot. A tudi dragonci so izgubili dvajset mož in njihov major Martod je hudo ranjen.

Zastave, ki so jih odvzeli Rusi Turkom v različnih vojskah in mnogo družih v Kremli shranjenih zanimivih stvari, poslali smo v Pariz, med njimi tudi neko podobo Matere Božje, z dijamanti bogato posuto. (Pridéli smo tudi statistiko Moskve, ki smo jo našli med policijskimi zapiski).

Zdi se, da je izgubil Rostopčin pamet. V Varonovem je zažgal svoj grad ter pustil naslednje pisanje, katero smo našli pribito na nekem kolu:

»Osem let sem vedno olepšaval ta grad; v krogu rodovine svoje sem živel tu srečno. Prebivalci, njih tisočsedemstoidvajset zapuščajo ga o Vašem prihodu. (Napoleon je dal dostaviti: A vrnili so se). Svojo domačijo sem dal zažgati, da je ne bi oskrunila Vaša navzočnost, Francozi! Prepustil sem Vam svoji dve palači v Moskvi, ki je vsaka z notranjo opravo vred pol milijona rubljev vredna. A tu ne boste našli družega kakor pepel.« (Napoleonov dostavek: In res je dal zažgati svojo pristavo, na srečo pak ni imel nobenega posnemalca. Hiše okoli Moskve so vse nepoškodovane).

Sovražni general en chef Bagration je umrl za ranami, ki jih je dobil v bitki pred Moskvo. Rusi ne odobravajo požara moskovskega. Tisti, ki so ga provzročili, se jim studijo; Rostopčin jim je to, kar nam Marat.

Naš generalni štab daje tiskati obširna poročila o bitkah pri Smolensku in na Moskvi ter jih razpošilja, da se objavijo povsod; tudi tisti, ki so se odlikovali, omenjeni so v njih. Kremelj je oborožen s tridesetimi topovi. Vsi vhodi so zašpaljeni; podoben je trdnjavi. Sezidale so se v njem peči za peko in napolnili se magazini.

Z velikim trdom se je posrečilo iz bólnic in pogorelih hiš rešiti vsaj jeden del ruskih bolnikov. Bilo jih je kacih štirtisoč; število ónih pak, ki so se ponesrečili je zeló veliko.

Osem dnij sèm nam síje solnce in mnogo gorkeje je, kakor po navadi ob tem času v Parizu. Čisto nič ne čutimo, da se nahajamo na severu.«

Tako Napoleon, iz čegar razglasa ni nikakor čuti, da je bil ta čas že popolnoma prepričan o nesreči svoji. Deset dnij zatem cepali so mu, umikajočemu se iz Moskve, vojaki od gladú in mraza kar kúpoma ob cesti. Le malo jih je tako srečnih, ki so mogli svojim rojakom v Parizu pripovedovati, da je na Ruskem navzlic Napoleonomu poročilu mrzleje, kakor v Parizu.

Vila Slovinska.

Črtice o hrvatskem pesništvu v Dalmaciji XV.—XVIII. veka.

V tristoletni spomin rojstva Gundulićevega, zajedno v njegove smrti spomin dvestopetdesetletni. (* dné 6. januarja 1588. † dné 8. decembra 1638)

Spisal A. Fekonja.

Bih nikda dopàrla na vrime Marula
 Latinkam do gàrla, glas njih taknula.
 Opet sam padnula, zač jazk slovinski
 Vas nauk od skula promini u rimski.
 Gj. Baraković.

jugoslavjanski literaturi nahajamo neko karakteristično posebnost, to namreč, da se národna knjiga do najnovejše dóbe ni ob jednem in ne povsod jednako razvijala, nego da se je pojavljala o raznih časih in na raznih krajih.

Prava svetska, ali bolje rečeno, pesniška pisana ali umna književnost (kajti cerkvenih in političnih pisem so Jugoslavjani imeli že od več vekov v velikem številu, v hrvaškem Primorji od XII. stoletja sèm, in národnih nepobeženih pesmij gotovo, odkar živí národ) — torej pesniška pisana ali umna književnost je začela na slavjanskem jugu kliti koncem XV. stoletja, in to najprej v Dalmaciji. Tu je namreč od VII. veka počenši živel v večini národ slavjanski, a pleme hrvaško, pomešano z národom italijanskim, to posebno v mestih Zadru, Spletu, Šibeniku, Trogiru in Dubrovniku, pa na obližnjih otokih.

Ni dvojbe, da so že tedaj dalmatinski Slavjani imeli, kakor povedano, svoje národne pesmi, pripovedke itd.; toda slavjanskemu življu tam ni bilo prvenstva. Kar je bilo kulture, ta je prihajala tja iz Grške in Italije; a jezik pismeni je bil nekaj latinski, nekaj italijanski, v Dalmaciji uprav tako, kakor je to bilo takrat tudi v sosedni Italiji. Nego, kakor so Italijani začeli bili že v XIV. in XV. veku otresati se latinskega jezika pa povzdigavati národni svoj italijanski: tako so tudi dalmatinski Slavjani malo po malo zapuščali i latinščino i italijanščino, a so vse bolj in bolj negovali národni svoj govor hrvaški ter ž njim širili med rojaki kulturo vladajočo tedaj po vsi Evropi, rekše grško in

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

II.

Jakob Schell pl. Schellenburg.

Tudi kranjska dežela je imela kdaj lepše, bogatejše čase ter se je štela lahko med najimovitejše avstrijske dežele.

V prvih stoletjih novega veka, v 16. in 17. in tudi še v prvi polovici 18. stoletja, premikal se je preko Kranjske velik del italijansko-nemškega trgovstva. A o nekdanji živahnosti trgovstva na Kranjskem nimamo nikacega pojma več. Le priletni možje se še spominjajo velikanskih, kakor bajta visocih voz, ki so jim dejali »parizarji«; toda ti so že davno izginili s cestá. Če nas kaj spominja še tistih lepih časov, ko so kranjski krčmarji merili petice in »cvancgarice« na mernike, to so košate, palačam podobne hiše ob vélikih cestah, zlasti ob dunajski, tržaški in karlovški, in pa krčmarski hlevi, kjer si videl prejšnja leta dan za dnem po več konjskih repov, nego v treh ali štirih največjih graščinskih hlevih. Danes leze to nekdanj tako bogato zidovje na kup; gospodarju ne prihaja več na misel, popravljati streho, zazidavati okrušene lise v zidu. Čemu neki? Z blagom obložen voz je na cesti sedaj redka prikazen in voznik pogleda najrajši stráni, ko privozi mimo gostilne, ki jo je poznal vsak količkaj po cesti kretajoči se človek od Ljubljane do Trsta. Malo dežel je bilo, kjer bi bile ceste tako žive, kakor na Kranjskem.

Med Italijo in nemškimi deželami ležeča je bila za trgovstvo ugodna, kakor malo katera, in skoro vse trgovsko blago, ki je bilo namenjeno proti Dunaju v ogrske in poljske dežele šlo je tod skozi. Seveda, Valvasorjevo slavno delo nam ne poroča o živahnosti kranjskih trgovcev po mestih in po kmetih skoro nič. Kdor sodi po teh knjigah, seveda ne bo čutil iz njih vtiskov, da se je po Kranjskem pomikalo kdaj toliko in tako različnega blaga. To je lahko umljivo!

Plemenitažu Valvasorju, vzgojenem v predsodkih svojega stanu, videl se je trgovec, péhajoči se za boljším koščekom kruha, tako malenkosten, njegovi neviteški, materijalni trud tako nizek doli pod obzorjem plemenitaškim, da je zinil mož o kranjski trgovini le tu pa tam kako besedo in še to le mimogredé. A deželni arhiv in arhivi vseh kranjskih mest, pripovedujejo nam jasno dovolj, da so iz trgovine tekli skoro vsi dohodki kranjske dežele; meščan je živel zgolj in

izključljivo le ob trgovini in ob obrtu; a tudi kmet je uhajal v 16. in 17. stoletji tako rad na trgovsko pot, da je zanemarjal pri tem poljedelstvo in je sto in sto gruntov ležalo neobdelovanih. Plemič je kmeta pri tem prizadevanji na vso moč podpiral, saj je imel tudi on od kmetovega trgovanja boljši dobiček, nego od njegovega poljedelstva; ravno zaradi tega so se meščani večkrat prav hudo sporekli s plemiči, kajti trdili so, da je trgovina ravno taka prednost njih stanu, kakor je poljedelstvo in bojni posel viteški privilegij. Že v 16. stoletji je nastal trgovski boj med tema stanovoma jako vroč, a čim bolj je meščan porival plemenitaža doli s trgovske ceste v stran, tem krčeviteje si je pomagal zopet nánjo nazaj.

S sramoto bi bili izbacnili iz svoje srede v srednjem veku plemenitaži vsacega svojih vrstnikov, komur bi bilo prišlo na misel oskruniti si roko in grb z zaničevano trgovino; le meščan naj se je drgnil ob židih, usnjarijih i. t. d. in se bratil s trgovsko sodrgo, ki je drla vkup od vseh stranij sveta, vitezu je odločila usoda čistejše vire blagostanja, dala mu je širna zemljišča in kmete na njih, ustvarila je zanj in samo zanj imenitne civilne in vojaške službe. Konec 17. stoletja pak se pri trgovini dobljeni groš ni več videl tako umazan. Nazori v trgovanji so se tekom dveh stoletij tako presukali, da se celo cesarska pisarna ni več branila podeljevati imenitnim in obogatelim trgovcem plemenitaško čast.

S početka so gledali plemenitaži to novo po usnji in rozinah duhteče plemstvo pisano po strani: z njimi pajdašiti se jim nikakor ni prihajalo na misel. Cesarska diploma še ni nikakor zadostovala; šele v javnem deželnem zboru med plemenitaže vzprejeti novinec postal je v resnici vrstnik plemenitažem. Tudi do tega je s časoma prišlo in nekdanjim trgovcem, v srednjem veku tako zaničevanim meščanom, odpirati se je jela pot do vseh onih pravic, svoboščin in prednostij, s kakeršnjimi so bile oblagodarjene najstarejše plemenitaške rodovine.

Tako se je rušil in vedno hitreje podiral zid, ki je ločil doslej ta dva stanova. Razrušil ga je oni vsegamogočni coprnik, ki mu pravijo denar. Njegova veljava je rasla od leta do leta; mnogo še sedaj prav odličnih plemenitaških rodovin kranjskih si je s trgovstvom kupilo plemenitaške diplome, kar dosti živo dokazuje, kako živahna je bila pač nekedaj kranjska trgovina in kako velik dobiček je nosila.

Prvi reprezentant ljudij, ki so na Kranjskem prav z nič pričeli ter si pridobili ogromno imetja, je nekov Tirolec Jakob Schell, ki se ga Kranjska, zlasti pa njeno plemstvo, spominja še danes z veliko hvaležnostjo. Trgovcem po navadi ne moremo podtikati, da bi jih

idealni napor in preplemeniti čuti preveč mučili, a Jakob Schell je bela vrana med njimi, mož, ki je vse svoje na Kranjskem pridobljeno imetje posvetil blaginji te dežele.

Doma je bil iz malega tirolskega mesteca Sterzinga ne daleč od Inomosta. Njegovi predniki so se pisali za Schelle; že v 16. stoletju so bili veljavni in spoštovani meščani, ki so si služili svoj kruh z usnarjenjem. Oče Jakoba Schella je bil hišnik in sedlar; potem kar je o njegovem imetju znanega, moremo le reči, da v zlatu ni tičal in da mu je dalo preskrbovanje njegove rodovine dosti posla. Koliko glav je štela, ni povedano nikjer, le toliko se vé gotovo, da je imel dva sinova in tri hčere. Nam je tu jedino le sin na mari, ki mu je bilo po očetu ime Jakob, ter je bil morebiti njegov najstarejši otrok.

Rojen je bil Jakob Schell dné 24. julija 1652. O njegovi mladosti se ne ve nič, ravno tako tudi ne, kje si je pridobil prvo imetje, s katerim se je spuščal pozneje v tako velike spekulacije in je tako čudovito pomnožil. Prvikrat ga srečujemo kot šestindvajsetletnega trgovca na Dunaji in kake tri mesece za tem v laškem Vidmu. Takrat je že ves vtopljen v trgovski posel. Kaj je imel opraviti na Dunaji in kaj v Vidmu, ne vemo; iz pisem, ki mu jih je pisal neki Augustin Codelli, praded še sedaj na Kranjskem živeče baronovske rodovine, posnemamo le toliko, da so ga gnali z Dunaja na Furlansko trgovski posli.

Za šest let nam izgine podjetni trgovec zopet izpred očíj; kod je poskušal svojo srečo, ni znano. V početku leta 1684. pak se nam zopet pokaže; takrat je sklenil namreč z nekim pravdarskim doktorjem v Ljubljani dr. Albertijem pogodbo, po kateri sta naročila ta dva moža na skupne stroške in proti delitvi dobička šest danskih žebcev, po pet let starih. Namenjeni so bili kot jezdni konji za nekega kranjskega plemenitaža. Vsaj to leto, če ne že popreje, stopil je torej v trgovsko dotiko s kranjskimi plemiči in se odločil ostati na Kranjskem, kajti majnika meseca je sklenil trgovsko pogodbo z nekim tržaškim trgovcem, češ, da ga bode preskrboval s kranjskim blagom. Konec leta si je najel skladišče na Bregu in se prihodnje leto poročil s Kranjico Katarino Hofstätter.

Že tačas je bila njegova trgovina z različnimi domačimi pridelki neki velika. Leta 1686. se mu je zavezal nekov Schneditz preskrbeti mu žita, kolikor ga bo le mogel, Schell pak bo moral imeti pripravljenega toliko sukna, olja in družega blaga, kolikor bi ga Schneditz potreboval.

Bržkone je Schell že takrat zalagal kranjsko vojsko v vojaški granici z žitom, sicer pak je trgoval že z vsemi kranjskimi pridelki,

zlasti s platnom, medom in siti, kojih si je o neki priliki naročil »700 Buschen Siebböden«. Še ne štiridesetletni mož pridobil si je že tako imetje, da se je mogel z dvema deželama spuščati v trgovske zveze. Leta 1691. je že zalagal s suknom vse koroške vojake, ki so jih pošiljali v granico. Schell je bil že tako na trdnem, da je smel odtegniti svoji trgovini precej lepo svoto denarja in izhajal je vkljub temu še vedno lahko. Spuščal se je v denarno trgovino z deželnimi stanovi. Neki Ullrich je imel namreč zahtevati od kranjskih deželnih stanov 5190 gld., a tem je šlo za denar jako trdo in odpravili so upnike od leta do leta. Ullrich je bil tega večnega odrivanja ali že sit, ali pak je sam potreboval denarja, skratka, prodal je Schellu to svojo terjatev do kranjskih stanov. Take denarne operacije posebno z deželnimi stanovi so bile takrat kaj dobre. Kdor je bil v 17. in v početku 18. stoletja z deželno blagajnico v dotiki, bodisi v kateri koli, temu ni bilo treba stradati kruha, posebno če je imel toliko pod palcem, da je mogel podpirati deželno blagajnico, ki je bila v jedrno v velikih denarnih kleščah. Deželni stanovi so jemali denar na posodo, kdor ga jim je le hotel posoditi. Jakob Schell je posodil deželi leta 1694. že 40.000 gld. Mož je bil torej takrat že zelo imovit, kajti po današnji veljavi denarja bi plačala ta svota gotovo petkrat toliko, torej 200.000 gld. Obresti si je izgovoril Schell po 6⁰/₁₀₀; a bržkone mu jih stanovi niso mogli plačevati. To smemo sklepati vsaj po tem, da so mu prepustili, namestu da bi mu jih plačevali, ves vinski dac za Ljubljano.

Leto za tem posodil je deželi zopet čez 26.000 gld. Pri tem pa ni nikakor opustil trgovine z domačimi pridelki, posebno s siti, platnom, medom, žebji i. t. d. dasi je mogel tej svoji po mnogih deželah razpredeni trgovini na debelo odtegniti take velike vsote; ker je imel zajedno v Ljubljani še menično banko, bil je gotovo že ogromno bogat gospod. Dostaviti pa moramo, da je brez ozira na svoj dobiček koristil s tako velikansko trgovino v prvi vrsti deželi sami, ker je odpiral domačim pridelkom pota na tuje.

V pripoznanje njegovih zaslug ga je povzdignil cesar Leopold I. 22. majnika 1696. v plemenitaški stan podelivši mu pridevek »von und zu Schellenburg« ter ga zajedno imenoval svojim cesarskim svetnikom. Iz te plemenitaške diplome izvédamo tudi, da je bil ljubljanski svetovalec in da so že njegovi predniki pridobili si zasluge za avstrijsko državo.

Dasi poplemeničen, nadaljeval je trgovino in se zavezal s Petrom Codellijem pl. Fahnenfeld in pl. Geilbergom v neko podjetje, v katero je vtaknil vsakdo teh treh mož po 30.000 gld. Srečo je imel

gotovo pri vsem, česar se je lotil in kmalu zatem je mogel deželi l. 1698. zopet posoditi 14.062 in 70.000 gld. Obile vojske cesarja Leopolda I., posebno s Turki, nakladale so kranjski deželi grozne teže.

Kako bi si bili li kranjski stanovni pomagali, ko ne bi jim bila Schellenburgova blagajnica odprta v vsaki priliki! Odkar jim je jel posojevati pa do leta 1698., nakopičila so se njegova posojila na več kot na jeden milijon goldinarjev. Tacega moža je bilo treba gladiti in ga na rokah nositi; njegova naklonjenost je bila za kranjsko plemstvo neprecenljive vrednosti. Zato so ga pak tudi l. 1698. z veseljem in jednoglasno vzprejeli med se, to se pravi, podelili mu inkolat ter ga — ker je bil že nekaj let sem poplemeničen — storili deležnega vseh onih pravic, ki so jih uživali oni sami.

A tudi koroški deželi je priskočil Schellenburg marsikaterikrat na pomoč, zato so ga petnajst let potem l. 1713. tudi koroški plemenitaži vzprejeli med svoje vrstnike.

Že iz doslej navedenega ni težko spoznati, da je bil Schellenburg zaradi svojih mnogostranskih podjetij, velikanske trgovine z najrazličnejšimi kranjskimi pridelki in izdelki, in zaradi posojil, s katerimi je podpiral deželne stanove, velik dobrotnik deželi. A tudi kranjska duhovščina, v prvi vrsti ljubljanska, isti čas ni imela boljšega prijatelja mimo Schellenburga. Skoro vse ljubljanske cerkve ga imajo vpisanega med svojimi največjimi dobrotniki.

Leta 1685. dal je napraviti v frančiškanski cerkvi Marijinega nebovzetja, ki je stala na sedanjem Valvasorjevem trgu in ki so jo dali l. 1784. podreti, lep od črnega genoveškega marmeljna izsekan oltar. Takrat še ta mala cerkvica ni bila dodelana, dasiravno je že Valvasor dejal o nji l. 1689, da je »im besten Bauen beschäftigt«. Treba je bilo Schellenburgove pomoči, da je bilo leta 1703. vendar že cerkveno delo končano. Dal je cerkvico presnažiti ter napraviti še jeden oltar.

V sedanji frančiškanski cerkvi naredili so l. 1703. na njegove stroške v žagradi vse (kostne) od težkega lesa, in tudi podobo sv. Avguština na stropu napraviti je dal on.

Ravno isto leto je zmanjkalo v šentjakobski cerkvi blaga za nove zvonove. Schellenburg je daroval Jezuvitom v ta namen 2000 gld.

Za popravo cerkve sv. Nikolaja in žagrada dal je l. 1709. tadanjemu vikarju Thalnitscherju 1000 gld.

Izmed cerkvá in samostanov zunaj Ljubljane storil je Schellenburg kamniškim frančiškanom največ dobrega. Kamniški samostan je

postal do l. 1695. že tako slab, da je bil pravi podrtiji podoben. Za popravo njegovo je daroval Schellenburg 16.000 gld.

Najlepši spomenik svoje pobožnosti in darežljivosti pak si je postavil Schellenburg z ustanovljenjem uršulinskega samostana v Ljubljani.

Povod k zidanju tega samostana je dala neka baronovka Pillichgratz Marija Eleonora pl. Strobelhof, ki je poslala svojo jedino hčerko Evo Franciško goriškim uršulinkam v odgojo. Mladi baronci se je samostansko življenje tako prikupilo, da se je odločila ostati v samostanu. Ker pak bi bila imela mati svojo hčer rada bliže in sicer v Ljubljani, ponudila je v sporazumljenji s svojim možem 10.000 gld., ko bi se ustanovil v Ljubljani uršulinski samostan. A to se ni zgodilo in sicer iz dveh vzrokov ne; prvič je bil ponujani dar premajhen, drugič pak je baronovka Strobelhofovka kmalu zatem osrečila svojega soproga z moškim potomcem.

Ker pak je ta misel provzročila med ljubljanskim plemstvom glasen odmev, potegnil se je Schellenburg zanjo ter jo tudi izvel.

V Rimu so praznovali takrat veliki jubilej in Schellenburg se je odločil popotovati tjakaj. Tako dolga pot pak je bila takrat kaj nevarna stvar; šlo je za življenje in smrt in nihče se ni odpravil od doma, da ne bi bil spisal poprej svoje oporoke. Tako je storil tudi Schellenburg. Za uršulinski samostan odločil je 20.000 goldinarjev, obiskal uršulinke v Gorici ter tam zvedel, da se je Strobelhofovka popolnoma skujala. Iz Rima domov prišedši se je ponudil predstojnici goriškega samostana, da podari on tistih prej obljubljenih 20.000 gld., če ga sprejmo kot ustanovnika ter obljubijo njemu in njegovi soprogi vse one milosti in dobrote, ki jih sicer uživajo ustanovniki.

Seveda je prišel iz Gorice pritrjilen odgovor in kmalu za njimi so odrinile od tam štiri uršulinke proti Ljubljani.

Schellenburg in mnogo odličnih ljubljanskih gospodov so se jim peljali po Ljubljani nasproti. Stanovanja seveda zanje še ni bilo nobenega odločenega; ponujale pa so ga jim vse imenitne rodovine ljubljanske. Nune so sprejele Schellenburgovo ponudbo ter se naselile v zgornjem nadstropji njegove hiše, ki jo je dal Schellenburg prav po samostanski prirediti ter jo od drugih sob ločiti z železnimi vrati. Toda dolgo te žene niso ostale v Schellenburgovi hiši; ljubljanski zrak jim ni ugajal, obolele so in prepeljati so jih morali že čez pet mesecev v samostan sv. Klare v Mekinjah pri Kamniku.

Vendar pak vkljub Schellenburgovi darežljivosti uršulinke niso bile zagotovljene, da se bodo smele v Ljubljani stalno naseliti. Delali

so jim ovire nekje, od koder jih ni pričakoval niti Schellenburg niti ljubljansko plemstvo. Uršulinke bi si bile smele zidati samostan le tedaj, ko bi zadobile dovoljenja za javni pouk, a tega dovoljenja jim niso dali, dokler se ni cesarica Eleonora Magdalena sama prav živo zanje potegnila. Naposled je prišlo vendar le tako željno pričakovano dovoljenje z Dunaja.

Za šolo potrebne prostore so najeli v hiši znanega ljubljanskega meščana in bogataša Gabrijela Ederja, toda po odpravljeni prvi zapreki zavalila se jim je druga pod noge. V Ljubljani bivajoče štiri nune niso imele za pouk mladine ali ne veselja ali pa ne sposobnosti, skratka, poslati so morali v Gorico po tri druge nune: M. Cecilijo grofinjo Herberstein, S. Uršulo grofinjo Coronini in neko Frančiško Winin. Med tem je preteklo jedno celo leto in pouk ženske mladine se je pričel šele 2. julija 1703.

Zdaj šele je bilo bivanje nunam v Ljubljani zagotovljeno in šele od tega dne so jele teči obresti iz ónega Schellenburgovega kapitala 20.000 gold. S temi obrestmi se je plačevala najemščina za šolo in so se vzdrževale nune učiteljice.

Kaj pak zidanje samostana? Schellenburg je z obljubljenimi 20.000 gold. položil le temelj temu podjetju. Za zidanje samo ta svota ni mogla nikakor zadostovati, zlasti ker Schellenburg ni imel med plemstvom posnemovalcev, ki jih je morebiti pričakoval. Pomagal je zopet on sam obljubivši 24.000 gold. S tem denarjem je kupil vrt grofa Turjaškega za 12.000 gold. in vrt grofa Eggenberga za 7000 gold. Teh vrtov se je dotikalo deželno igrišče (Ballhaus) in zdelo se je to poslopje najbolj dostojno bivališče za nune. Po dolgotrajnem pogajanju z deželnimi stanovi so prevzele nune igrišče ter se zavezale, sezidati stanovom novo igrišče ne daleč od starega; s početka je bilo staro igrišče samostan, pozneje pa so ga nune odmenile za vnanjo šolo, kar je še dandanes.

(Konec prihodnjic.)

Ljubljana v ljudopisnem oziru.

Sestavil Evgen Lah.

(Dalje.)

Za vsakdanje življenje jako poučne, praktično važne, ker v vse raznovrstne kroge posezajoče, so črtice o zakonih, porodih in umrljivosti v našem mestu: Z ozirom na razmerje zadnjih dvanajstih let pride v Ljubljani na vsako leto povprek po 186

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

II.

Jakob Schell pl. Schellenburg.

(Konec.)

tem malem samostanu napraviti je dal Schellenburg kapelico, ki so jo leta 1710. blagoslovili. Ravno isto leto je kupil Schellenburg še Fabijančičev vrt za 2000 gld. ter s tem položil temelj poznejšemu velikemu samostanu.

A še pozneje je primaknil temu velikemu daru marsikak tisočak. Želel je biti pokopan v bodoči nunski cerkvi ter volil v svoji oporoki v ta namen 3000 gold. Beneficijatu pa je zagotovil 400 gold. letnih dohodkov, ako bode bral zanj vsak teden štiri sv. maše. A večino svojega imetja je odločil dobrodelnim ustanovam.

Djali smo, da je Schellenburg položil, darovavši 24.000 gld. temelj sedanjemu uršulinskemu samostanu in nunski cerkvi. Seveda se je skoraj vsa ta vsota morala izdati za nakup zemljišča, na katerem naj bi stali imenovani poslopji; Eggenbergov in Turjaški vrt sama sta požrla 19.000 gld.; poslej so dokupili še Fabijančičev vrt za 2000 gld. Torej je ostalo za zidanje le še 3000 gld. gotovega denarja.

S tem in — seveda še drugim denarjem, o katerem pa ne vemo povedati, odkod so ga dobili — jeli so zidati že l. 1710. Zidanje je napredovalo kaj hitro. Že 11. junija 1713. darovali so v novi kapelici novega samostana prvo sv. mašo. Ko je Schellenburg umrl (2. febr. 1715) volil je v svoji oporoki uršulinkam 3000 gld. za svojo rakev v prihodnji uršulinski cerkvi, mimo tega pa še 10.000 gld.; ob enem je ustanovil z družimi 10.000 gld. beneficij pri uršulinski cerkvi z letnim dohodkom 400 gld.

Tri leta po Schellenburgovi smrti so se mogli že tudi lotiti zidanja cerkve same, ki so jo blagoslovili 18. oktobra 1726. leta ter prenesli Schellenburgove kosti iz samostanske kapelice vánjo. O tej priliki so odprli krsto; pravljičica pripoveduje, da je ves život do takrat že strohnel — saj je ležal že nad deset let v zemlji — le desna roka je neki ostala cela, kakor bi bil Bog storil čudo s to roko, ki je delila kdaj tolike dobrote.

Ali dogotovljena, popolnoma dozidana cerkev takrat še ni bila; pogrešali so v nji velicega oltarja, najlepšega umotvora v tej cerkvi.

Takrat je Schellenburgova vdova še živela, za veliki oltar je obljubila 6000 gld. Delo je prevzel sloveči kipar Francesco Robba, hišnik in svetovalec ljubljanskega mestnega zbora. Ves izdelan je bil oltar še le l. 1744. ter veljal je 11.136 gld. 39 kr. Popolnoma dogotovljena je bila cerkev šele l. 1748. Tako je dobila dežela kranjska cerkev, katero štejejo zvedenci med najkrasnejše cerkve vse dežele, seveda pak je tudi stala 93.547 gld. Z njo si je postavil Schellenburg veličasten spominek, ki bo oznanjal še poznim rodovom njegovo radodarnost in gorečo pobožnost. Schellenburgovo ime si je duhovščina kranjska zapisala z zlatimi črkami v svojo kroniko, kajti mimo uršulink spomnil se je v svoji oporoki obilice duhovskih zavodov v Ljubljani in tudi drugod po deželi, ter volil n. pr. 1) za alumnat v jezuitskem kolegiji 5000 gld., sicer pa je daroval že poprej 21.000 gld. v ta namen. 2) ljubljanskim frančiškanom 6000 gld.; 3) kamniškim frančiškanom 2000 gld.; 4) elizabetinkam, če bi prišle v Ljubljano, hišo in vrt zraven samostana discalceatov (sedanje civilne bolnice) 25.000 gld.; 5) ljubljanskim ubožcem 200 gld.; 6) beračem je velel pri pogrebu razdeliti 300 gld.; 7) cerkvi sv. Roka v Dravljah, koje komornik (blagajnik?) je bil, 100 gld.; 8) za kapelico pri frančiškanih v Ljubljani 150 gld.; 9) bratovščini »Corporis Christi« 50 gld.; 10) za beneficij pri uršulinkah na leto 400 gld. ali glavnico 10.000 gld.; 11) avgustincem pred špitalskimi vrati (sedaj so tam frančiškani pred frančiškanskim mostom) 100 gld.; 12) bratovščini neomadeževanega spočetja Marije 150 gld.; 13) frančiškanom v Novem Mestu 50 gld.; 14) kapucinom v Novem Mestu 50 gld.; 15) kapucinom v Ljubljani 50 gld.; 16) discalceatom v Ljubljani 100 gld.; 17) frančiškanom v Trstu 100 gld.; skupaj tedaj 49.400 gld. Ako doštejemo tej vsoti še onih 24.000 gld., ki jih je daroval že popreje uršulinkam in 10.000 gld., ki jih je volil v svoji oporoki za nadaljevanje cerkvenega zidanja in še za svojo rakev v uršulinski cerkvi 3000 gld., daroval je cerkvenim zavodom 86.400 gld. Pri tem pa ni všteti nekoliko tisoč goldinarjev, ki jih je odločil za maše, kajti darovalo se jih je med tem, ko je ležal na mrtvaškem odru in med pogrebom in po pogrebu ne menj kakor 4000. Več ko sto tisoč goldinarjev je zapustil samo raznim cerkvam.

Le-te vsote pa so bile le majhen del njegovega ogromnega imetja, ki ga je zapustil svoji soprogi, ali bolje rečeno, vdova je bila le njega uživateljica, kajti po nje smrti naj bi se vse porabilo za dobrodelne ustanove v deželi. Upraviteljema tega imetja imenoval je tedanjega asesorja gosposkega sodišča, deželnega tajnika Henrika Raaba pl. Bauenhaimba in prisežnega advokata dr. Ivana Baptista Felberja.

Po njiju smrti naj bi prešel ta posel v roke deželni stanov, kajti po največ, dejal je sam v svoji oporoki, vsled trgovskih zvez z deželnimi stanovi, pridobil si je te vsote. To upraviteljstvo so prevzeli deželni stanovi že v nekaterih letih po Schellenburgovi smrti; Raab je umrl namreč že l. 1719., Felber pa je odložil ta bržkone težavni posel l. 1721.

Že leto poprej pak je vdova Katarina Schellenburgova nekaj storila, o čemer je menila, da se je zgodilo popolnoma po željah umrlega soproga. Boječ se namreč, da stanovi ne bodo porabili zapuščine tako, kakor bi jo bil odmenil Schellenburg sam, poslala je naravnost na Dunaj cesarju 100.000 gld., proseč ga, naj napravi iz tega kapitala 100 štipendij za kranjske in hrvaške invalide, drugo imetje pak je volila svoji sestri, nuni v ljubljanskem samostanu. Zaradi tega se je vnela med njo in deželnimi stanovi dolgotrajna pravda, s katero niso dosegli stanovi čez dolgih šestnajst let nič družega, nego da se je vsa pravda razdrila in so jo smeli znova začeti. Vdova Schellenburgova je bila takrat že umrla in deželna gosposka, bržkone obupavši, da se pravda kdaj konča, jela se je z nunami pogajati. Stanovi so se v tej pravdi potegovali za 49.244 gld. 4 kr., o katerih so zahtevali, da smejo z njimi razpolagati v zmislu Schellenburgovem. A ta vsota se je tekom dolge pravde zelo skrčila; pravda je požrla celih 43.328 gld. 25 kr. Za ostalino in med časom narasle obresti (8835 gld.) pogodili so se deželni stanovi z nunskim samostanom tako, da se ustanovi s tem denarjem ustanova za dve dekleti v uršulinskem samostanu. Pravico, odajati obe mesti, pridržali so si deželni stanovi.

Leta 1732. je umrla Ana Katarina Schellenburgova ter v svoji oporoki le omenila onih 100.000 gld., ki so bili naloženi na Dunaji v cesarski blagajnici. Predno pak se je ta ustanova res napravila, preteklo je še mnogo let in šele leta 1750. je izdala Marija Terezija ukaz, kako naj se razdeli vsa zapuščina na posamezne ustanove.

Obresti 100.000 gld. in kupnine prodanih Schellenburgovih hiš so vzrastle do l. 1750. na 140.000 gld. tako, da je bilo pripravljenih za štipendije 240.000 gld. brez one vsote, o kateri so menili deželni stanovi, da imajo pravico do nje in ki se je napósled skrčila na onih 8835 gld. Cesarica Marija Terezija je razdelila imetje tako-le:

100.000 gld. je odločila za invalidni zavod, v katerem naj bi dobivalo vso potrebno postrežbo 100 invalidov, kojih dve tretjini naj bi bili Kranjci, ali če bi teh ne bilo, Štajarci in Korošci, jedna tretjina pa invalidi iz varaždinskega in karlovškega generalata. —

75.000 gld. se je odmenilo za vzgojo 8 dijakov iz ubožnih plemenitih rodovin kranjskih, ki se bodo šolali v Terezijanišči na Dunaji.

40.800 gld. je bilo prisojenih štipendijam za 24 dečkov karlovskega in varaždinskega generalata.

24.000 gld. pak za 12 ustanov ubogim oficirskim vdovam kranjskih rodovin.

Ker so imele pak te ustanove prebiti kaj nesrečno usodo, zato si jih hočemo natančneje ogledati.

Schellenburgove ustanove.

I. *Schellenburgova ustanova za 12 dijakov.* To ustanovo je ustvaril Schellenburg, dokler je bil še živ, 17. aprila 1713. leta. Ljubljanska gimnazija je bila takrat v rokah jezuitov, ki so imeli svoj samostan, jezuitski kolegij, na sedanjem šentjakobskem trgu. Njemu nasproti je stalo tam, kjer je sedaj reduta, gimnazijsko poslopje. V jezuitskem kolegiji so stanovali mimo jezuitov tudi dijaki. Ta oddelek se je zval jezuitski alumnat, primerjati ga je nekako današnjemu Alojzijevišču, toda le s tem razločkom, da so vzgojevali v tem zavodu tudi dijake, ki niso bili odmenjeni za duhovski stan. Posebno radi so izročali kranjski plemenitaži svoje sinove v vzgojo, kajti metoda jezuitov je bila vsaj gledé vspehov izvrstna.

Deželna blagajnica je bila takrat Schellenburgu mnogo tisoč goldinarjev dolžna; 18.000 goldinarjev tega 6% nosečega dolga odmenil je Schellenburg za 12 dijaških ustanov v jezuitskem alumnatu.

S tedanjim predstojnikom jezuitskega samostana, rektorjem Andrejem Mögerlom določila sta stroške tako-le: za stanovanje, posteljo in hrano vsacega stipendijata po 70 gld. na leto, za hrano in plačo dijakom stregóčega služabnika 40 gld. na leto in za postarno postrežnico 30 gld.

Vsaka tri leta naj bi dobil vsak dijak nov plašč; ker sta bili dve stipendiji odločeni za dva dijaka, pripravljajoča se za duhovniški poklic, napravili so razloček med plašči; tema dvema so dajali plašča od finega črnega sukna, drugim desetim pa od višnjevega grobega sukna z rudečimi našivi in rudečim ovratnikom. Ti plašči naj bi veljali 180 gld. ali 60 gld. za leto. Vso drugo obleko so si morali preskrbeti dijaki sami. Za sveče pri črnih mašah za Schellenburga in njegove sorodnike sta odločila 10 gld.; teh maš so se morali udeleževati dijaki z gorečimi svečami. Od obrestij (1080 gld.) je preostajalo še 100 gld. na leto; ti so bili prihranjeni za nepričakovane potrebe n. pr. bolezni itd.

Obresti 1080 gld. pak so bile premajhne, zato je primaknil Schellenburg l. 1714. še 3000 gld. in l. 1715. v svoji oporoki še 5000 gld.;

vsa glavnica za te ustanove je narasla napósled torej na 26.000 gld. Nadzornikom teh ustanov in preskrbljevanja dijakov imenoval je Schellenburg deželno gosposko ter ji dal pravico odločevati, komu naj se podeljujejo te štipendije; seveda naj bi imeli njegovi in njegove soproge sorodniki prednost pred vsemi drugimi. Vrh tega pak jim je dal še, kakor bi jezuitom ne zaupal popolnoma, pravico, vzeti celó jezuitom te štipendije, ko ne bi se ravnali v vsem po njegovih zahtevah ter jih oddati kacemu družemu zavodu.

Teh pravic so se deželni stanovi prav pridno posluževali; poročati so si dajali, kakšna je hrana, stanovanje, obleka itd. v jezuitskem samostanu. To prestrogo nadzorovanje pak jih je spravilo v hud prepir z jezuiti, ki so jim postali deželni stanovi sila nadležni. Jezili so se toliko, da so dejali: rajši nimajo štipendijatov, nego da bi se vtikala posvetna gosposka vedno vmes.

Le-tá se je zaradi tega jela pogajati s škofijskim seminarom, kajti tudi ta zavod je imel dijake v stanovanji in hrani in to ne le za duhovski, ampak tudi za posvetni stan namenjene. A tudi tu si ni deželna gosposka dobro izbrala. Sicer je ostalo pri pogodbi nad šestdeset let, a pritoževali so se oboji; deželna gosposka, da se v škofijskem seminaru ne ravnajo po željah ustanovnikovih, škofijski seminar pak, da so se obresti znižale od 6°/_o na 4°/_o in da se je vse podražilo. Leta 1781. pak je dejal tedanji škof grof Herberstein, naj oddajo deželni stanovi dijake, kamor hočejo; pod dosedanjimi pogoji jih ne more več vzdrževati. Deželna gosposka se sedaj ni vedela nikamor več obrniti, kamor bi oddala dijake, zato je izpremenila ustanove v ustanove na roko (Handstipendien). Dve štipendiji za duhovniška dva dijaka sta ostali pri škofiji, družih deset pak je oddajala gosposka in sicer po 79 gld. Pri tem je ostalo do l. 1809, do prihoda Francozov v deželo; dokler niso bili le-ti zopet iz dežele pognani, bile so ustanove ustavljene; l. 1813. pak jih je jela avstrijska vlada zopet oddajati.

Do danes se je kapital za te ustanove vsled ugodnega srečkanja in dveh interkalarij povečšal na 14937 gld. 27 kr., vsaka štipendija znaša po 49 gld. 94 kr. in vživa jih 12 ljubljanskih dijakov.

II. *Ustanova za dve gospici v uršulinskem samostanu.* Za to ustanovo se je porabilo onih 8855 gld., za katere so se deželni stanovi pogodili z nunami. Iz dohodkov tega, pri deželni gosposki naloženega kapitala so plačevali stanovanje in hrano za dve dekleti v samostanu. Pri oddajanji teh dveh ustanov so dajali stanovi prednost seveda hčeram iz plemenitih rodovin, a tudi neplemenitnice so prišle na vrsto, če onih

ni bilo. Dobivale so vso tako hrano in obleko, kakor one rejenke, za katere so plačevali roditelji. V samostanu so ostajale od 7. do 16. ali tudi do 18. leta, sicer pak so jih pridrževale nune lahko tudi delj, ako se jim je ljubilo; take pak, ki se niso védle, kakor se je zahtevalo od njih, so najprej posvarili, potem jih kaznovali in četudi to ni pomagalo, poslali jih iz samostana. Le dvakrat v letu so smele te gojenke iz samostana iti in to ne v samostanski, ampak svoji obleki, ob šestih zvečer pak so se morale vračati v zidovje, zunaj prenočiti jim je bilo ostro prepovedano.

Do leta 1770. nosila je v deželni blagajnici naložena glavnica po 6 $\frac{1}{2}$ %, odslej dalje pa le po 4 $\frac{1}{2}$ %, vrhu tega so tudi vse potrebščine v ceni poskočile, tako da obresti niso več zadostovale; zato so tudi te dve ustanovi premenili v ustanove na roko. Danes uživata to ustanovo dve gospici, namreč Ema pl. Neugebauerjeva in Ludovika pl. Pilpachova, kojih vsaka dobiva po 114 gld. 44 kr. na leto.

III. *Ustanova za sto invalidov.* V ta namen je odločila Schellenburgova vdova 100.000 gld.; dunajska gosposka je to željo le toliko predrugačila, da naj bi le dohodke 75.000 goldinarjev uživali Kranjci, 25.000 gld. pa Hrvatje. Le-ti so uživali ustanovo, kjer so hoteli, kranjski invalidi pak so morali prihajati v zavod za invalide (Invalidenhaus) na Dunaji. Dokler je nosila glavnica po 5 $\frac{1}{2}$ %, prinašalo je onih kranjskim invalidom namenjenih 75.000 gld. po 3750 gld. na leto in preskrbovali so ž njimi res po 75 invalidov.

A na Avstrijo so prišli hudi časi, Napoleonove vojske in ž njimi grozni denarni polom. Da si preskrbi država za vojno potrebni denar, poskusila je vse, kar je mogla, prodajala obligacije, jemala na posodo, povšavala davke in pristojbine, uvela razredni davek, ustavila izplačevanje obrestij itd. Leta 1806. so morali ljudje dati vse zlato in srebro proti taksi prebeležiti, konec leta 1809. je bilo celó zaukazano, prinesiti vse, kar ima kdo zlatnine in srebrnine do 1. majnika 1810. gosposki. Finančni minister je bil ves vrtoglav, kaj početi; sicer je dal narediti grozno veliko papirnatega denarja, a nihče ni maral zanj, z desetaki so si ljudje tobak prižigali. Srebrni denar je izginil med ljudmi, kakor bi ga bila sapa odnesla; kdor ga je imel, ni ga dal več iz roke. Dne 4. decembra 1810. leta je znašala ažiija 1240 gld., to se pravi: kdor je hotel kupiti 100 gld. v srebru, plačati je moral zanje 1240 gld. v papirji. Ministri si niso vedeli več pomagati in 15. marcija 1811. leta so dali oklicati po vseh mestih in vaseh avstrijskih dežel v tisti uri, da je prišla država na boben in da je dosedanji papir izgubil štiri petinke svoje veljave. To je bil velikanski denarni polom, ki je zadel seveda

tudi Schellenburgov za razne ustanove naloženi kapital. Invalidska ustanova s 100.000 goldinarji se je znižala na 20.000 gld. ter nosila odslej mesto prejšnjih 4000 gld. le 800 gld. na leto.

IV. *Ustanova za vzgojo osem plemenitih dijakov na dunajskem Terezijanišči.* Ta ustanova je bila iz onih v cesarski blagajnici naloženih 240.000 gld. najprej uravnana. Že leta 1746. so prosili deželni stanovi, naj bi vlada ustanovila iz Schellenburgove zapuščine osem štipendij za sinove ubozih kranjskih rodovin plemenitaških. Tej prošnji so na Dunaji l. 1748. sicer ustregli, toda dali so štipendije le šestim dijakom. Prvi stipendisti Schellenburgovi na Terezijanišči so bili: dva barona Raunacha, Karol pl. Posarelli, Anton Dinzl pl. Angerburg, baron Gallenfels in baron Rain. Teh šest štipendij so ustanovili le začasno, dve leti za tem pak je objavila cesarica njih definitivno organizacijo. Odločila je zanje 75.000 gld., ki so nosili 5⁰/₁₀₀, torej 3750 gld. Od teh pak so porabili za štipendije le 3000 gld. in jih razdelili na šest delov po 500 gld.; 350 gld. je računil zavod za stanovanje in hrano, 150 gld. pa za obleko in druge potrebe štipendijatov. Ostalih 750 gld. pak so pridevali h glavnici 75.000 gld.; to so nameravali delati toliko časa, da bode narasla na 80.000 gld.

A to se ni zgodilo. Leta 1753. je bilo treba k Terezijanišču prizidati mnogo poslopij. Cesaričin odlok je velel, da je vzeti za to zidanje potrebni denar iz kapitalov, ki so naloženi za štipendije na Terezijanišči. Ta odlok je zadel torej tudi Schellenburgovo ustanovo. Štiri štipendije so ustavili vsled tega za petnajst let ter oddajali le po štiri. Pa prišle so kmalu še druge nesreče na to ustanovo. Leta 1770. so znižali obresti njenega kapitala od 5⁰/₁₀₀ na 4⁰/₁₀₀ in ko je Jožef II. tako temeljito prestvarjal stare razmere ter skoro vse podrl, kar je stari svet sezidal, zaprl je tudi Terezijansko akademijo. Dijaki so morali iti iz nje ter so dobivali štipendije izplačevane v denarjih.

Leta 1797. pak je cesar Franc II. akademijo zopet odprl ter ji naklonil zopet vse prejšnje njene ustanove.

Oni denarni polom in njemu sledeči finančni patent od l. 1811. zadel je tudi Schellenburgovo ustanovo kaj zelo; izgubila je toliko, da so mogli vzdrževati z njenimi dohodki le dva dijaka. Pri tem je ostalo do l. 1831. Takrat pak so zadele nekatere obligacije Schellenburgove precejšnje vsote; zatorej je bilo že l. 1833. mogoče, mimo onih dveh štipendij ustanoviti še pet drugih, vsako po 500 gld. Obresti so se tako povikšale, da je še nekoliko denarja preostajalo. Ta prebitek so dodajali h glavniškemu kapitalu in napravili l. 1838. še osmo ustanovo s 337 gld. 50 kr. Prvi jo je dobil Avgust pl. Fichtenau.

Sedaj je število ustanov, kakor so jih želeli deželni stanovi, polno; sedem jih je po 500, jedna pak ima le 337 gld. 50 kr. Ker se potroši vseh 500 gld. za stanovanje in hrano, zato morajo gojenci terezijanisti skrbeti za obleko sami. Tisti, ki uživa osmc štipendijo, mora seveda vrhu tega še dopolniti, kar manjka njegovi štipendiji (337 gld. 30 kr.) do 500 gld. A tudi ta štipendija ima upanje, da bode kdaj popolna, če zadenejo Schellenburgove obligacije kdaj kak dobitok.

Sedanje imetje te ustanove znaša 97.940 gld. To ustanovo je doslej uživalo premnogo plemenitih gojencev iz Kranjske.

V. *Ustanova za vzgojo 24 dečkov iz karlovškega in varaždinskega generalata.* Leta 1750. odločila je Marija Terezija za to ustanovo, 40.800 gld. Schellenburgovega imetja ter velela, da je iz teh dohodkov štiriindvajset sinov zaslužnih, a ubožnih oficirjev katoliške vere na Dunaji vzgajati ter neprenehoma v nemškem jeziku, pisanji in računjanji vaditi; nekatere izmed teh naj vpeljujejo tudi v vojaško ženijsko akademijo, da se privadijo tem vojaškim poslom »za katere ima ta narod že sicer dobre lastnosti.« Dečki so morali imeti, ko so vstopili, najmenj po štirinajst let; čez 18. leto pak niso smeli obdržati v zavodu nobenega.

Taka je bila stvar leta 1751., a že 1755. so skrčili število gojencev na 18, ker se je življenje med tem zelo podražilo. Še slabše se je godilo leta 1809., ko je bilo le osem gojencev na stroške Schellenburgove ustanove v vojaški akademiji, pozneje le še samo štirje in to do l. 1832. Stroški za vsacega gojenca so med tem sila poskočili kajti ženijska akademija je računila po 400 gld. za vsacega.

Schellenburgov za to ustanovo odločeni kapital, pa še 400 gld. ni nosil, ampak od nesrečnega l. 1811. dalje le po 326 gld. 40 kr. Vsako leto je zmanjkalo torej že za jednega gojenca; a vendar so oddajali štipendije štirim ter delali dolgove, ki so tekom trinajstih let zrastle na 18.116 gld. 48 kr. Ali kam bi prišli po tem poti? Napósled so leta 1832. vendar jenjali delati nadaljne dolgove in omejili so štipendijo samo na jednega gojenca. Vsled ugodnega srečkanja je ta ustanova zdaj spet nekoliko zrastle in uživa jo več kranjskih gojencev vojaške akademije na Dunaji.

VI. *Ustanova za podporo 12 oficirskih vdov kranjskih rodovin (12 Offizierswittwen krainischen Nation).* Prvotna glavnicca je znašala 24.000 gld. ter nosila 1751. l. 1200 gld. Dvanajst vdov imelo bi dobivati podpore po 100 gld. na leto. Te obresti so se pa skrčile l. 1811. na 192 gld. Kaj so hoteli početi s tem denarjem? V dvanajst delov ga vendar niso mogli razdeliti! Znižali so za to število štipendij na šest.

Vsaka vdova je dobivala odslej le po 32 gld. na leto; s to podporo jim je bilo seveda kaj malo pomagano, zato so naredili l. 1831. iz vseh teh šestih štipendij samo jedno; potem pa, ko je umrla ta jedina štipendistovka, ustanove sploh več razpisali niso in to nekoliko let, dokler se niso kranjski stanovi za to stvar potegnili. Med tem časom so prihranili 3133 gld. 14⁶/₈ kr. Ustanova je bila torej popolnoma zanemarjena. Da se dene zopet v potrebni red, nasvetoval je c. kr. dvorni vojniški svet, naj se nakupijo za prihranjeni denar obligacije, obresti naj se pak oddajajo po 100 gld. toliko vdovam, kolikor bo šlo. Ostalina pa naj se prideva glavnici, dokler se je bo nabralo zopet za jedno ustanovo. Tako bode počasi zopet doseženo s početka nameravano število dvanajstih ustanov. Največ upanja je dajalo seveda ugodno srečkanje obligacij.

Te predloge je cesar l. 1840. potrdil ter še naročil, naj se upravlja ta ustanova kar najvestneje.

Toliko o Schellenburgovih ustanovah. Naj bi ne bilo onega nesrečnega leta 1811., uživalo bi danes 146 Kranjcev in Kranjic sadove neutrudljivega in za deželo tako vnetega moža, ki sicer tujec ni nikdar pozabil, da si je vse svoje imetje pridobil v deželi kranjski. Zato jo je častil in spoštoval in od vsega njegovega velikanskega imetja romalo je le nekoliko tisočakov iz dežele. Svojemu bratu Tomažu Schellu, duhovniku v tirolskem Sterzingu, dal je namreč najprej 10.000 gld., ter mu pripisal v svoji oporoki še 25.000 gld. Vse drugo pa je odmenil deželi, ki si je zapisala njegovo ime z neizbrisljivimi črkami v svojo zgodovinsko knjigo.

Književna poročila.

III.

Сравнительная морфология славянскихъ языковъ. Сочиненіе Франца Миклошича, переводъ Николай Шляковъ подъ редакціей Романа Брандта. Выпускъ II. Языки словенскій, болгарскій и сербскій; 8°. стр. 165—340.

(Konec.)

Da je *ma* v r. du. nastalo iz *va* pod vplivom r. pl. *mo*, to je gotovo. Končnica *ma* nahaja se tudi v moravskem in slovaškem narečji (Šembera, Základové dialektologie českosloven. 44, 78) in v nekem ruskem (Kolosov, Obzor zvukovyh i form. osobennostej 248).

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

III.

Vojaška nastanitev.

Težko da je država nakladala v prejšnjem stoletji podložnikom svojim dolžnosti, katere bi bile teže prenašati, nego je bila nastanitev vojakov. Strah in groza sta šinila čez mesto, kadar je došlo poročilo, da se mu bliža krdelo divjih in zdivjanih vojakov, kojim bodo morali dati meščani za daljši ali krajši čas podstrešja. Ko sta Karl VI. in Marija Terezija preosnovala avstrijansko vojaštvo, ko se je uvedla takozvana vojaška konskripcija ali vojaški nábor, in se s tem povišalo število avstrijanskih vojakov, pričeli so se za prebivalce po avstrijanskih mestih hudi, hudi časi, skoraj taki, kakeršne je bilo živeti bivalcem nemških dežel v nesrečni óni tridesetletni vojski. Zlasti preko Kranjskega so bile vojaške čete vedno na poti, bodisi na Italijansko, bodisi proti turški meji. Surove in divje vojake je usoda menda prav zató zgnatla skupaj, da so do krvi mučili miroljubnega meščana. Kaj so pomagale vse njih pritožbe, če bi bile tudi še tako zeló hotele, gosposke niso mogle pomagati. Izdajale so sicer povelje za poveljem in olajšavale meščanom to težo, a vse z ramen je vzeti vendar le niso mogle. Kolikor so mogli, pomagali so si meščani samí; z napórom vseh svojih močij so gradili vojašnice, praznili nalašč za to odmenjene hiše in mestna poslopja in jih odkazovali došlim vojakom za stanovanja, vendar je dostikrat pridrlo toliko vojakov v mesto, da so jih morali radi ali neradi potekniti po hišah svojih.

In kakšna sódrga se je bila v regimentu (polku) skupaj natekla! Da se je Bog usmili! Saj je bil vojaščinc prost, kdor je imel le količkaj, o čemer je mogel rêči: »To je moje!« Prost je bil ves stan plemenitnikov, razven če se niso oglašali samí, prost ves duhovski, meščanski in celó kmetski stan za posestnike bodisi s še tako majhnim posestvom. Vojaštvo je iztezalo torej grabežljive svoje roke le po tujih rokodelskih pomagačih, (kajti domače so znali mojstri dostikrat na kàj premetèn naçin izviti iz rok vojaške gosposke), po dninarjih, nesvobodnih ljudeh, potepuhih, zanikernih dijakih itd., skratka, vtikali so med vojake po največ ljudi, o katerih ni živa duša rekla: škoda zánje. Kako naj bi se meščan ne bil vstrašil, če so mu porivali dan

za dnem take ljudi čez prag v hišo in med njegovo mirno in pošteno rodovino. A tudi potepuh, potisnen med vojake, bil je res milovanja vreden človek; saj ga v prejšnjem stoletji ni mogla zadeti človeka večja nesreča, nego če so mu po sili oblekli vojaško suktnjo in . . . to ne za tri leta, kakor dandenašnji, ampak za vse življenje njegovo. Ni čuda, da je mikalo nesrečnega vojaka, znositi se s svojo trpkostjo nad meščanom, ki ga je milejša usoda obvarovala te nezgode. Čimbolj je meščan jadikoval, tem lože je prenašal vojak bridkosti svojega stanú. Zaradi tega se je rodila med nevojaki óna odurnost, ki po nekoliko v ljudstvu še sedaj ni popolnoma pozabljena.

Uradni zapiski minulega stoletja nam pripovedujejo o marsikateri hudi »rabuki«, ki je časih počila med meščani in vojaki. Mnogo nočij je bil na nogah ves kraj, kjer so »ležali« vojaki; hrupa in vrišča se ni manjkalo. Dostikrat so se za trda spoprijeli in zjutraj so bile videti krvave luže po ulicah. Domá so bili vojaki tiráni, a gospodarji in óni, ki so jih morali imeti v stanovanjih, njih črni sluge.

Celó neznosno je postalo stanje meščanov o dóbi francoskih vojská, ko je bila Kranjska velika veža, skozi katero so se vojaške čete v jednomer prerivale na Laško in od tam nazaj. Leta 1799. na pr. Novomeščani niso pač bili posebno oveseljeni s poročilom, katero jim je poslala višja gosposka, da je na poti proti Novemu Mestu 352 vojakov, vrhu tega še prostovoljcev, ki so se nosili posebno ošabno. Take čete so se meščani vselej najbolj bali. Prostovoljci, ljudje torej, ki so nesli radovoljno kožo svojo sovražniku v bój na pródajo, dovoliti so si smeli še več, ko njih drugovi, ki jih je le sila in zvijača vteknila v vojaška krdela. Prostovoljci minulega stoletja so bili vselej in vsi izmeček človeške družbe, ljudje, kateri so skrivali pod vojaško suktnjo zločine, za katere so človeški in božji zakoni odmenili véšala.

Take sódrge je bilo, kakor že rečeno, l. 1799. napovédane v Novem Mestu 352 glav. Vojaška gosposka, ki jih je meščanom napovedala, pridela je pač nepotrební dostavek, da so to po večjem ljudje, »die einer besonderen Beaufsichtigung bedürfen«. Zato je ukazala, da morajo biti vsi meščani vse noči, dokler bodo ti ljudje v mestu, z orožjem v roci po konci, kajti bati se je nereda, hrupa in celó ognja. Vrhu tega bi jim utegnulo tudi na misel prihajati, kako bi ubégnili od vojakov. Gosposka je storila meščane odgovorne zato, da ne zmanjka nobenega, in da se to ne bi zgodilo, morajo hoditi vse noči močne meščanske patrolje po mestu in imeti zlasti mestna vrata dobro zavarovana.

Po takem poročilu meščanom seveda ni bilo pričakovati najprijetnejših dni. In res, takoj prvi večer je nastal med njimi in došlimi

prostovoljci pretep, v katerem so meščani pobili tri prostovoljce, več pa jih hudo ranili, ali tudi marsikateri meščan je nosil drug dan obézano glavo.

Takih gostov se je seveda vsakdo branil pod svojo streho; ker pak je zakon strogo zapovedoval, da ni nastanitve nihče prost, iskali so meščani najrazličnejših ovinkov, po katerih bi se izognili tej neprijetni dolžnosti. Potiskali so si vojake drug drugemu v hiše in pri-
tožeb na to stran ni bilo ni konca ni kraja.

Leto 1800. je dobila n. pr. gosposka brezimno ovadbo, da predstojnik novomeške občine kaj nepravilno pošilja ljudem vojake v hišo; nekateri so po vse leto brez njih, pri drugih pak si le kar vrata podajejo. Višja gosposka je gospóda, ki je imel razdeljevati vojake po hišah, takoj pokarala in mu svetovala, naj postopa v prihodnje bolj nepristransko. Mož je bil zaradi tega grozno razburjen ter ji je poslal natančno poročilo o tem, kako je razvrstil vojake po hišah. Po vsem, kar je v aktih o njem pisanega, bil je pošten in obče spoštovan človek. Zgrabilo ga je tembolj, da se je predrznil zanikernopotepuh črniti ga v takih malenkostnih stvareh. Res je bilo, da je nekoliko hiš izpustil ter ni poslal vojakov vánje, toda zato je imel tehtnih vzrokov. Že pet let je opravljal ta neprijetni posel. Hvale ni žel zánj nikoli nobene, celó nasprotno, strupen jezik ga je še pri gosposki ovadil, češ, nekaterim dela krivico s tem, da streže drugim v roke. Zato je mož konec svojega pisma, v katerem je opravičeval postopanje svoje, prosil gosposke, naj naročí ta posel komu drugemu, zajedno pa vzame na znanje, da neče biti več župan novomeški.

Iz tega pisma si hočemo nekatere stavke ogledati, in to iz dveh razlogov: prvič posnemamo iz njih, da so bili vendar nekateri meščani vojaške nastanitve prosti, bodisi, da so se pri tem opirali lahko na določbe višjih gosposk — a teh določeb se nam ni posrečilo najti — bodisi, da so se naslanjali na staro navado; drugič pak se dá iz tega pisma tudi povzeti, da je treba v Novem Mestu več nego sto let, predno se kaka nedostatnost odpravi. Ko čita človek óno županovo pismo, zdi se mu, da je imelo nekatere kolibe v mislih, ki so iz posebne pijetete ostale do denašnjega dné v tisti slikoviti interesantnosti, kakeršno so imele na sebi leta 1800.

V nekatere hiše res ni poslal vojakov, dejal je župan, to pa iz prav tehtnih vzrokov, kajti take so, da bi se človek pomišljjal, ali bi zaprl vánje svinjski rilec, ali psa, kako bi jih odkazal šele za stanovanje branitelju domovine! »Viele Häuser sind so elend, dass es kein Zweifel ist, dass man Bedenken tragen kann, diese vorgebliche

Häuser zu einem Borstenvieh- oder Hundestall zu verwenden, geschweige denn einem Vaterlandsvertheidiger darin ein Quartier anweisen zu wollen.«

Denašnjikom je pač prav dobro razumno, da je izpustil župan pri nastanitvi take hiše, toda izpustil je tudi nekoliko drugih, taci, ki bi bile prav lahko vsprejele vojake pod streho. Opravičeval se je, da so jih že njegovi predniki oproščevali nastanitve in kar se je prednikom zdelo prav in dobro — tega on neče rušiti. Nastanitve proste so bile vse hiše mestnih očetov. Županu se je videlo to popolnoma pravično. To prepričanje svoje je utemeljeval, češ: saj je vendar prav in več kakor dostojno, da se privošči možem, ki se žrtvujejo (mestni očetje) občni blaginji, takšen pač dosti majhen priboljšek, kajti časi, v katerih je kdo samó zarad ljube svoje častihlepnosti pozabil svoje koristi, minili so že davno; vrhu tega pa se godí to povsod in tudi v Ljubljani, ki je vendar v vsem vzgled.

Za tem imenuje župan nekatere nastanitve proste hiše še posebej in dostavlja tudi razlog, za kaj so proste; najprej hišo neke Marije Papeževe na Bregu h. št. 105. Brezimni ovadúh mu je namreč podtikal, da je opróstil to hišo, ker je bil krstni kum otrók Papeževe netjakinje Cecilije Zieglerjeve. Ne zato, dejal je župan, je hiša oproščena, ampak zato, ker je tako nizka, da ne more v nji po konci stati niti najmanjši vojak.

Oproščena je bila tudi hiša neke Marije Kóžarjeve. Umevno nam je, da v nji ni bilo prostora za vojaško nastanitev. Hiša je imela le dve sobi; v jedni je stanovala Kóžarka sama, v drugi pak neka osebenka (Innwohnerin), ki je imela dijake v stanovanji. Iz istega razloga je bila oproščena tudi vdova Kastélka, po domače Začevka, ki je imela tri dijake v stanovanji. Takisto Josip Unterlokauer, ki je imel dve sobi in 4—5 dijakov, bil je prost. Iz tega smemo morebiti sklepati, da so bili hišniki, ki so dajali dijakom podstréšja, bodisi za plačilo ali ne, nastanitve prostí.

Drugi so bili prostí, ker za vojake res ni bilo prostora v njih hiši. Tako n. pr. je imela neka Helena Papež in neka Neža Ganzerica jedno sobo in tri osebenke pri sebi. Neka Kordula Šlajpoh je imela sicer svojo hišo, a živela je ob milodarih.

Dva ali tri izmed someščanov svojih pak je župan prav hudomušno po stráni brcnil ter pri tem celó pozabil, da je jednemu prav isti razlog oproščenja očital, zarad česar ga je njegov brezimni sovražnik pri višji gosposki natolceval. Dejal je namreč: tudi Mihael Čednik je oproščen, to pa zato, ker je gospod Schrott njegovim otrokom krstni

kum. Kdo je bil ta Schrott, ne vemo, najbrž pa kakov mestni oče. Neko Marjeto Žugljevo so morali oprostiti nastanitve, kajti pri nji je bilo tako nečedno, da ni mogel nihče shajati. Miha Kastelca so morali oprostiti zavoljo njegove vedno bolne soproge, ki pa je bila kaj »rodovita,« dostavil je župan malicijozno.

Celó hudi časi pak so prišli za meščane, ko so se ugnzdili Francozi v deželi. Poprej pod avstrijsko mehko vlado so se ljudje po mestih in trgih z izgovori in jadikovanjem izognili marsikateri sitnosti. Gosposke so sicer dobro védele, kdaj je pritožbam verjeti, kdaj ne, a teže podložnikov so bile res tolike, da so jim jih rade spregledovale, če je bilo le količkaj mogoče. Trda francoska vlada pak ni hotela o popustljivosti ničesar védeti; poznala je jedino le ostro zapóved, kateri se ni izmuznil nihče, naj se je zvijal, kakor si bodi. Zato so že v prvem letu francoske vlade ponchale popolnoma tožbe meščanov zarad prehudih bremén, ki se jim nakladajo. Za take tožbe, ki so bile posebno spočetka kaj obile, imeli so Francozi zamašena ušesa. Mnogo jim je v tem oziru koristilo, da so bili ravno tako brezozirni proti svojim ljudem, kakor proti Kranjcem, in da celó dostojanstvenikom svojim, ki se niso strogo vedli po dolžnostih svojih in propisanih jim poveljih, niso prizanašali z ukori. Zanimiv takšen dogodek, tíčoč se nastanitve vojakov, vršil se je v Novem Mestu l. 1812.

Matschig, prvi adjunkt novomeškemu županstvu, dobil je dné 25. novembra l. 1812. naslednje na jako grdem popirji in še grše pisano pismo francoskega v Novem Mestu službujočega komandanta (Platzkommandant) Pietragrassa: »Ukazal sem, da se moštvo nastani le v mestu in predmestji Kandiji, a nejevoljen čujem, da je bilo proti povelju mojemu poslano v vasí; za prihodnje si prepovedujem take samovlastne odredbe, kajti naznanim jih brez daljšega govorjenja višji gosposki in vojake po vojaški nastanim. Pietragrassa.«

Prvi adjunkt Maček se je čutil po tem pismu razžaljenega ter poslal Tauffererju, ki je bil takrat d'élégué na Dolenjskem, naslednje poročilo:

»Gospod d'élégué!

Ko včeraj gospóda župana ni bilo domá, poslal mi je gospod komandant tukajšnjega kraja na popirji, v katerega je menda zavijal sir, ukaz o nastanitvi pričakovanega vojaškega oddelka, ki bo imel jednega stotnika, štiri častnike, jednega adjutanta, šest seržantov in 253 móž. Ker je gospod župan nastanitev vojakov méni prepustil in celó naročil, zdelo se mi je, da storim z ozirom na to, ker so posojali meščani postelje svoje in pósteljno perilo že vse leto za tukajšnjo

garnizijo, za žendarmerijo pa celó še delj in to zastonj — zdelo se mi je pravim, da storim najbolje, če nastanim to pot v mesto le gospoda stotnika in tri častnike s 35 možmi, v Kandijo jednega častnika in 100 mož, v Gotno vas ¹⁾ ravno toliko, v Šmihel ²⁾ pa 24 mož.

Tako sem storil samó za to, da ne bi se nikomur godila krivica, nikakor pa ne morebiti iz kake pristranosti. A na to mi pošlje gospod komandant svojo ordonanco s priloženim lističem in zagroženim ukazom, ki se zadeva najbrže óbme, ker je v njem govorjenje o nastanitvi.

Zarad tega se čutim razžaljenega v svoji časti in to tembolj, ker sem pri nastanitvi postopal vedno le najpravičneje ter nikdar nikogar ne preskočil kakor sebe, ker sem kot nastanjevalec (Quartiermeister) oproščen, in poštni urad, ki so ga tudi opróstili zakoni.

Prosim Vas torej, gospod délégué, gospoda komandanta zaradi tacega, čast in veljavo javnega urada izpodkopujočega vedenja odločno pokarati posebno še zato, ker sem ta oddelek razvrstil po takih stanovanjih, ki leže ob njegovem poti in ker nisem dobil nikakega višjega povelja, nastaniti ga po mestu.

Priporočam se ter sem z vsem odličnim spoštovanjem

prvi adjunkt novomeške občine

Još. Matschig.

Rudolfovo 26. novembra 1812.*

Dandanes bi bil težko kateri civilni uradnik o vojskinem času tako pogumen proti vojaški oblasti tako odločno postopati ter jo tožiti.

Najbrž se je pritožil tudi župan, ko je prišel domóv, a iz odgovora, ki ga mu je poslal komandant Pietragrassa, vidi se, da župan ni bil tako energičen mož, kakor njegov prvi adjunkt. Pietragrassa mu je odgovoril dné 29. novembra:

»Gospod župan!

Prejel sem Vaš cenjeni dopis z dné 27. tega meseca ter sem prepričan, da se je Vam kot čislanemu in red ljubečemu mestnemu predstojniku nerodno vedenje Vašega gospoda nastanjevalca, ki je nastanil častnike v mestu, moštvo po vaseh, bolnike pa na javnem trgu, prav zeló zamerilo. Čisto nepričakovano pa je záme čuti, da se je poslalo zarad treh mož, ki so jedno dobro uro na trgu ležali, in ki sem jih dal jaz sam, da jih branim mraza, nastaniti v mestu, naznanilo do tukajšnje gosposke. Usojam se zagotóvljati Vas, da se ne bom nikdar

¹⁾ Pol ure od Rudolfovega.

²⁾ Četrtno ure od Rudolfovega.

oddaljil od pravil, ki jih je določil generalni guvernêr ilirskih provincij ter Vam prilagam prepis dveh paragrafov v pojasnilo. Če mi privoščite čast svojega obiska ali mi poveste, kdaj Vas dobim domá, pokazal Vam bom reglement, ki mi daje kot vojskinemu komisarju pravico, nastaniti vojake, (izvzemši poštni urad) v vse hiše v mestu in tudi v óne mestnih uradnikov.

Dovoljujem si čast, pozdravljati Vas z odličnim spoštovanjem
Pietragrassa.«

Pietragrassa je pač sam spoznal, da je nasproti Mačku z izrazi svojimi malo prelehkomišeljno skočil čez ójnice, sicer bi ne bil pisal županu tako pohlevnega in prijaznega pisma. To ni bila njegova navada, dasitudi so se držali francoski uradi pravila, izdajati kar najuljudnejše dopise iz svojih pisaren. Vsi njihovi akti, ki so vselej adresovani ne na urad, ampak na njegovega predstojnika samega, končujejo se z najuljudnejšimi izrazi, n. pr. čast mi je, Vas z odličnim spoštovanjem pozdravljati, ali: sprejmite zagotovilo mojega odličnega spoštovanja itd. Francoski akti se v tem oziru kàj prijetno ločijo od prejšnjih avstrijskih. Ko so Francoze izgnali iz dežele in so se Avstrijanci vrnili, rabili so še par let ta uljudni zlog; toda ko je minil francoski strah, pozabili so ga hitro.

Da je v ónem pismu, poslanem županu, celó Pietragrassa proti svoji osorni vojaški navadi, postal uljuden, vzrok temu je bil najbrž ta, ker je morebiti že zvedel, da delajo zánj v pisarni déléguéjevi prav vélik »nos«. In ta mu je res kmalu došel. Že dné 1. decembra dobil je od déléguéja Tauffererja naslednje pisanje:

»Gospod komandant!

G. Maček, prvi adjunkt, poslal mi je dva dopisa, ki ju je dobil v županovi odsotnosti od Vas in ki se tičeta nastanitve vojaškega oddelka, ki se je pomikal pred par dnevi tod skozi. Zajedno se je pritožil zarad Vaših besedij v teh pismih. Ravno tako, kakor odgovarjam gospodu adjunktu, da Vas je napotila k tako nenavadnemu stilu najbrž nejevolja, da je brez Vaše védnosti stvar drugače uravnal, in ga zarad tega karam, prisiljen sem pa zajedno tudi Vas, gospod komandant, prositi, v prihodnje v enakem slučaju ozirati se na razmerje tukajšnjih prebivalcev ter premisliti:

- 1) Da je kraj majhen ter ima skoraj zgolj uboge kočice;
- 2) da posojajo hišniki že več mesecev 50 postelj vojakom v porabo;
- 3) da so meščani doslej še vselej skozi mesto pomikajoče se vojake pod streho vzeli in

4) da želi guvernêr sam, da se take teže s primerno razdelitvijo kolikor mogoče olajšajo in se odpravi vsako samovoljno pestenje. (Zadnji dve besedi je délégué debelo podčrtal. Dostavek pis.).

Prosim Vas sprejeti zagotovilo odličnega spoštovanja
délégué za Dolenjsko:
Taufferer s. r.«

To pismo nam dokazuje, da so se tudi v tem oziru bližali za meščane ugodnejši časi, in da jim več ni bilo treba trepetati, kadar se je bližal mestu vojaški oddelek.

Drvár.

Slika iz mestnega življenja.

Spisal A. Planinec.

Ravno vojake je doslužil Lovro. Bil je lep mladenič, priden in krepak, da je delal za dva, če je bilo treba. Drvár je bil in cepil je drva po mestnih hišah. Zaslužil si je vsak dan dokaj denarja, in ker ni bil niti zapravljivec, niti pijanec, imel je tudi za óni čas svoje prihranjene krajcarje na strani, za óni čas, ko ni bilo dela in zaslužka.

Kako veselo mu je pela danes sekira! Zmračilo se je in skoro gotov je že bil z denašnjim svojim delom; le dve ali tri grée so mu ostale še napósled in te je zdaj obdeloval.

Sekal je danes na Spodnjih Poljanah pri nekem branjevci. Že med dnevom je opazoval brdko branjevčevo déklo, ki mu je jako prijala.

Zdaj je prišla na dvorišče pospravljat za drvárjem.

Na tnalno je položil Lovro sekiro in nagovoril rdeče-lično mlado deklico:

»No, če bi človek ves dan imel takšno pomagálko, kakor si ti, potem bi pa res šlo delo trikrat hitreje izpod rók.«

»Ni videti, saj zdaj stojiš in ne delaš nič!« deje mu ona.

»Oj, ti spaka, kakov jezik imaš!« ujezí se on.

»Spaka pa nisem!« odgovorí mu ona naglo in ga pogleda, češ, poglej me, da sem gorša od marsikake druge.

Lovro se ji nasmeje in minila ga je že jeza.

»No, kako ti je pa ime, da te bom védel vsaj klicati?« vpraša jo.

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

III.

Francozi v Novem Mestu.

Toliko vrišča, strahu in trepêta, kakor l. 1797., na Kranjskem že dolgo ni bilo, že od takrat ne, ko so zadnje turške hlače bežale čez mejo. Že dolgo let ni bila prilomastila v deželo sovražnikova vojska; sedanjih ljudij se ni spominjal nobeden več, kakšna je ta huda šiba božja; izkusil je ni nihče, slišali so o nji le pripovedovati. A l. 1797. je vrščala zopet čez deželo in vrščala je grozno, kajti prihajali so Francozi, ki so si neki hoteli ves svet spraviti pod noge. Na tem svojem poti jih je zaneslo tudi na Kranjsko.

Vrtoglavi in razburjeni Francozi so bili že pred petimi leti zgrabili orožje, da se ubranijo nemškega cesarja, ki jim je zažugal, da jim razdere Pariz, kjer ne bode ostal kamen na kamenu, če se ne stréznijo. Toda stvar se je zasukala popolnoma drugače. Francozi so se s cesarjem tako čvrsto spoprijeli, da mu niso le zastavili poti v Pariz, ampak mu vzeli celó lépo in bogato deželo Belgijo, ki jo je dobil le še jedenkrat za par mesecev, potem nikdar več nazaj. V vojsko zapleteni niso hoteli Francozi prej mirovati, dokler nemškega cesarja popolnoma ne pripognejo k tlom. L. 1795. zgrabijo ga na treh stranéh, celó na Laškem. Spočetka so imeli Avstrijanci tu srečo in so Francoze nekaterikrat dobro pretepli, a huda jim je jela presti, ko je prišel spomladi l. 1796. Napoleon na Laško ter prevzel poveljstvo nad sestradano in razcapáno francosko vojsko.

Predno je minilo leto, pométel je vse avstrijanske polke z Laškega in jih zapodil v tirolske in goriške hribe. Po zimi l. 1796. na 1797. umikali so se Avstrijanci z Laškega preko Kranjskega s svojimi pobitimi četami in ranjenimi vojaki nazaj. Meseca marcija l. 1797. umekniti se je moral Napoleonu celó sloveči nadvojvoda Karl, cesarjev brat. Bežal je s svojimi četami čez Vipavo in Opčino na Kranjsko. Za njim pa so drli Francozi v deželo, kjerkoli je peljala kaka cesta vánjo. Prvi je bil general Bernadotte, ki je prilomastil dné 23. marcija v Idrijo; pet dnij za tem so se pokazali Francozi zdajci v Postójini; pripeljal jih je general Murat. Šel je pred njimi tolik strah, da je bežalo iz Postójine vse, kar je le bežati moglo, v bližnje hribe.

Ko so Ljubljančani to zvédeli, obšel jih je vélik strah. In kako naj bi jih ne! Saj so se umeknile iz Ljubljane zadnje avstrijske čete ter odšle na Štajersko précej, ko je počil glas, da so Francozi že v Postójni. Ljubljančani so bili torej popolnoma zapuščeni. Slišali so pa o francoskih »brezhlačnikih«¹ toliko grozних pripovedij, da jim v mestu ni bilo več obstanka. Kdor je imel kàj svojega, po skrnil je in bežal iz mesta. Skoraj polovica Ljubljane se je izpraznila. Francozi so se trudili prestrašeno ljudstvo pomiriti; še predno se je pokazal v ljubljanski okolici kakšen Francoz, pisal je general Bernadotte Ljubljančanom, naj jih Francozov vender ne bo tolika groza, in Napoleon sam jim je poslal iz Celovca 30. dné marcija pomirljivo pismo, v katerem jim je obetal, da se jim ne bo prikrivil niti las na glavi.

Drugi dan 1. aprila primarširala je iz Logatca prva francoska četa z muziko v Ljubljano. Vodil jo je Bernadotte, ki je dal takoj po svojem prihodu razdeliti po mestu v treh jezicih pisano oznanilo, da bo skrbel za najlepši red in gledal na to, da se ne storí nikomur niti najmanjša krivica. In res, dokler je bil Bernadotte v mestu, ni se bilo nikomur pritoževati.

Dva dni pozneje, nego v Ljubljani, ugledali so Novomeščanje prve francoske vojake v mestu. Dné 3. aprila zvečer je prijezdila francoska patrolja, ki je štela štirinajst gláv. Avstrijski generali niso nikakor pričakovali, da bodo prišli Francozi tudi semkaj. To njih prepričanje se je pokazalo najbolj v tem, da so odposlali iz Ljubljane, ko so se ji bližali Francozi, 24.278 stótov za vojsko potrebnih stvari na Dolenjsko, češ, naj bi se spravile in skrile v Novem Mestu. A do sem se te stvari niso pripeljale, izgubile so se na poti, toda kje in kam, tega ni védel pozneje nihče povedati, kar je jako čudno, zlasti če se pomisli, da je bilo treba za tako težo nekoliko sto vóz.

Prihod ónih štirinajstih Francozov je napravil v Novem Mestu grozen, toda nepotreben strah. Mestna gosposka, ki je pozneje poročala o teh stvaréh višjemu oblastvu v Ljubljani, dejala je, da so se védli ti ljudje jako dobro; nikoli bi Novomeščanje o njih kàj takega ne bili pričakovali in to moramo potrditi tudi mi; sevéda, vojska je vselej huda stvar in Bog nam je ne dàj še kmalu, vender bi se bili Francozi v Novem Mestu nosili lahko sovražneje, kakor so se. K sreči je ohranjen protokol seje, h kateri je novomeški mestni odbor poklical vse tiste, katerim so Francozi napravili o prihodu svojem kàj škode.

Za koliko so oškodovali meščane? Nekov Jager, kotlár in zajedno pivovár, moral je dati, ko je prišla patrolja v mesto, vina, piva

in kruha, ki mu ga sevéda ni plačala. Odkod je patrolja prišla, ni povedano, a četudi ni bila lačna in žejna, réči moramo, da je bila zeló zmerna. Vso škodo, ki mu jo je napravila, cenil je Jager na 1 gld. 2 kr. Denar je imel takrat sevéda veliko večjo ceno, in vino in pivo in kruh so imeli tudi nižjo ceno, nego danes: za 10 kr. se je dobil bokal vina, za 4 kr. bokal piva. A četudi! Štirinajst morebiti še upehanih in trudnih ljudij je použilo samó za 1 gld. 2 kr., jeden sam torej še za 8 kr. ne. Popili so 3 bokale vina po 10 kr., 2 bokala piva po 4 kr.; snedli so za 14 kr. kruha in vzeli prazen bokal s seboj, ki je bil vreden 10 kr. (starega denarja).

Drugi meščan, ki so ga oškodili, bil je neki usnjar France Papež. Ta je mestni gosposki tako-le pravil: »Dné 3. aprila, ko je bila francoska patrolja tukaj, prijezdili so k méni trije konjiki (chevauteurs). Jeden teh stopi raz konja, nastavi mi golo sabljo na prsi, z drugo rokó pa me zgrabi za rame ter zakriči: »Denar sém!« V tem pa opazi, da imam uro pri sebi; seže po nji in mi jo iztrga iz žepa; zatem pa me zopet zgrabi in zahteva znova denarja. Jaz, da ne, on, dà, in tako se mikástiva nekoliko časa. V tem pak je pobegnil sosed moj, čevljar Valenčič, ki je bil po naključji pri méni, iz sobe. To vidèč me Francoz izpustí in gre s pritličja gori v prvo nadstropje.

V tem so zagnali sosedje moji hrup, da so tolovaji tu. Vrišč in krik je najbrž Francoze odgnal, kajti pomeknili so se vsi drug za drugim iz hiše. Spotoma je še jeden potegnil materi moji turško ruto z vratú.

Da se je res tako godilo, priča temu je sosed čevljar Valenčič in dolga moja bolezen, ki se me je prijela zarad prebitega strahú in ki me je stala mnogo mnogo denarja. Škodo pak, ki jo imam, cenim na 38 gld. Sreberno uro s tremi pokrovi kupil sem od pokojnega Strbenca za 31 gld., vélika ruta matere moje pak je bila vredna najmenj 7 gld.*

To pripóved Papeževo je potrdil sosed Valenčič, kolikor se je je godilo, dokler je bil on v sobi, kot od besede do besede popolnoma resnično.

Prvi pot Francozi torej Novomeščanom niso storili Bog si ga védi koliko škode. Razven te patrolje, ki je drugi dan 4. aprila précej dalje odšla, l. 1797. ni bilo nobenega Francoza v mesto. Že tri dni zatem je bilo v Ljubnem na Štajerskem skleneno premirje in Francozi, kolikor jih je prišlo na Kranjsko, jeli so se počasi pomikati iz dežele.

Tudi v Novem Mestu so hitro zvédeli o sklenenem premirji. Prinesel ga jim je poseben kurir. Ta z veselo novico došli vojak pak je bil mnogo nezmernejši v telesnih svojih potrebah, nego ónih štirinajst Francozov, sovražnikov. Mestna gosposka je izdala zánj za hrano, vino, punč, kavo, rozólijo in za krmo njegovemu konju 13 gld. 40 kr.

V ravno tistem protokolu je popisana tudi škoda, ki so jo napravili domači avstrijski vojaki, ko so kmalu zatem marširali tod skozi. Ta protokol je zanimiv zaradi tega, ker dokazuje, da so se domači vojaki védli huje od sovražnikov; dalje pa dokazuje tudi, da so bili Novomeščanje reveži, naj so popotovali skozi prijatelji ali sovražniki.

Škodo, ki so jim jo storili domači vojaki, oznanili so mestni gosposki n. pr.:

1.) Krčmarica Barbara Kutjaro. Ko so Hrvatje šli skozi mesto, prišli so k nji pit prostaki in oficirji. Plačal je samó »Oberstwachmeister« Marquis de Belcredi záse in za jednega oficirjev, drugi so pa »odšli vsi le tako« in ji napravili škode 13 gld. 40 kr..

2.) Ključár Mihael Wolf. Temu so ukradli vojaki Alvincijevega polka višnjev predpasnik in cinasto skledo in krožnik, ki ju je cenil na 2 gld. A vojaki Esterhazijevega polka so použili pri njem kruha in vina za 2 gld., ne da bi kaj plačali. Škode je imel 5 gld.

3.) Klari Perinovi so ukradli Jelačičevi vojaki 12 lotov surove, 4 gld. vredne svile.

4.) Vonerju so izmeknili pri njem nastanjeni Esterhazijevi vojaki za najmenj 7 gld. svinjine in slanine.

5.) Jakopu Prunku, klobučárju, odnesli so puško, za katero mu je ponujal ključár Preme malo prej cekín, pa mu je ni hotel dati.

6.) Urarju Juriju Gradinu so ukradli vojaki sreberno žepno uro z dvema pokrovoma, ki mu jo je prinesel popraviti neki Skrem. Izginila je, ko so se pridrévili v njegovo prodajalnico dva korporala, trije prostaki in še jedna ženska z njimi. Gradin je naznanil to takoj adjutantu. Ta je dal preiskati samó jednega ónih treh prostakov, ne pa tudi ženske, na katero je najbolj letela sumnja, da je uro ona ukradla. Ker je Gradin le molédoval in molédoval, obetal mu je adjutant, da bo oglasil stvar polkovniškemu svojemu poveljniku. A tega ni storil. Gradin se je pritožil pri polkovniku samem; tudi ta mu je dejal, da bo dal preiskati vse vojake, toda ker ne utegne précej, šele na prihodnji pohodni postaji, kadar pridejo tjakaj. Da Gradin o ukradeni uri ni dobil ni duha ni sluha, razumno je samó po sebi. Imel je škode 30 gld.

7.) Pri Unterlokauerji si je izposodil stotnik pl. Ulrich voz ter je odšel ž njim v Maribor po monturo in strelívo. Obetal je, da bode, predno mine mesec, gotovo že nazaj. V tem so prišli Francozi v deželo, stotnika pl. Ulricha je vojskina sapa zanesla Bog vé kam, Unterlokauerjev voz pa je izginil za vselej.

8.) Matevžu Vengerju so odnesli pri njem nastanjeni vojaki čisto nov plašč (16 gld.), vijolino (6 gld.), šestilo (cirkel) od medí, likálo (Bügeleisen) z jeklom vred (3 gld.), svetilnik od medí, 7 steklenic in svileno rdečo čepico. Vse jim je bilo všeč. Celó ženska obleka je šla ž njimi, če so jo kje dobili, kajti takrat so hodile z vojaki tudi njih žené in dobivale ravno tako vojaško stanovanje, kakor oni. Da ne bomo vsakega Novomeščana in vsake Novomeščanke z njih pritožbami posebej omenjali, naštetí hočemo le stvari, ki so izginile v globokih malhah skozi potujočih Hrvatov: vsakovrstna moška in ženska obleka, perílo, platno (nekemu tkalcu so ga ukradli celó s statev), steklenice, kozárci, noži, vilice, sklede, krožniki, svinjína, slanína; mimo tega pa tudi kolesa od vóz, glavnikí, krtače, sekire itd. Napravili so meščanom škode za 263 gld. 51 kr., torej precěj več, nego Francozi.

Da se domači polki niso védli bolje, nego bi se védel sovražnik sam, zvedamo od ravno tistega Jagra, pri katerem se je ustavila óna francoska patrulja. Par mesecev zatem je šlo skozi na vozéh kakih sedem sto Hrvatov. Bilo je po nôči. Ker so videli pri Jagru luč, vsula se jih je k njemu vsa tolpa, ki je kakor burja naglo zahtevala od njega pijače. Jager je poslal hlapca v klet po vino. To vidéči udarijo vojaki za njim, vržejo hlapca iz kleti in mu vzamejo še klobuk. V kleti so popili, nekoliko pa po tleh izpustili nad štíri védra vina in tri vedra piva. Vrhu tega so vzeli s seboj osemindvajset kozárcev in tri prazne bokale. Pri tem pak je moral Jager molčati in še vesel bití, da so ga pustili v miru.

Drugikrat so prišli Francozi v Novo Mesto l. 1805. Sklenili so bili namreč l. 1797. z Avstrijanci mir v Campo Formio, a ni jim bilo do mirú, ampak samó do tega, da so dobili nekoliko duška. Ko so drli namreč preko Kranjskega in Štajerskega proti Dunaju, uprli so se za njihovim hrbtom Italijani v Benetkah. To je bilo za Francoze káj nevarno in Napoleon je hitel s sklepanjem mirú, kar se je dalo.

A Francozom, kakor rečeno, ni bilo do mirú; l. 1799., torej précej dve leti zatem je že zopet zagrmelo na vseh straneh: pokalo je na Nemškem in Laškem. Francozi so Avstrijance, ki so bili zvezani vrhu tega še z Rusi, spravili navzlic temu v tako zadrego, da so morali od vojske odjenjati, skleniti s Francozi mir l. 1801. ter jim ustopiti mnogo

lepih dežel. A tudi zdaj še niso dali mirú. Delali so celó v mirnih časih po Evropi toliko krivice, da je bilo evropskim oblastim to napósled venderle preveč. Zato so se dogovorili Avstrijanci l. 1805. z Angleži, Rusi in Švedi, storiti vender temu večnemu rogoviljenju konec. A grozno so se opekli. Francozi so jih tako do dobra otepli, kakor doslej še nikoli ne. V najhujši zimi, dné 2. decembra ugonobil je Napoleon avstrijansko in rusko vojsko pri Slavkovem (Austerlitz) na Moravskem polji tako zeló, da je moral déti avstrijanski cesar Franc I. orožje iz rók in skleniti z Napoleonom mir, kakor ga je ta sam hotel. Dné 26. decembra l. 1805. pódpisal je ta mir avstrijanski cesar v Požunu; izgubil je mnogo lepih dežel, med njimi tudi Tirole.

Na Kranjsko so pridrli Francozi to leto še nekaj dnij pred óno odločilno bitko pri Slavkovem. Pokazali so se na Notranjskem proti koncu meseca novembra, v Ljubljani dné 28. novembra l. 1805.

Novomeščanje so jih ugledali dné 16. oktobra. Prišlo jih je sedemnajststo gláv, ki so posedli vse Dolenjsko doli do hrvaške meje. Vodil jih je general d'Espagne, ki si je izbral Otočec za stanovanje svoje; vsi drugi so ostali v Rudolfovem. Tudi to pot je bilo njih vedenje takšno, da se meščanom zarad tega ni bilo pritoževati.

Sevéda, česar so potrebovali záse in za živino svojo, izterjávali so od njih z vso vojaško ostrostjo, sicer pak so puščali ljudi pri miru. Deset dnij po njih prihodu je bil sklenen mir v Požunu in počasi so se pripravili za odhod. Dné 4. januarija l. 1806. pomeknili so se iz Rudolfovega »popolnoma mirni«, tako so poročali mestni očetje višji svoji gosposki v Ljubljano.

V novomeškem arhivu je še shranjen natančni račun o troških, ki jih je imelo mesto s francoskim sovražnikom. Odkod so dobivali potrebni živež, ne vémo povédati; v računih ni o njem nikjer govorenja. Zaznamenovano je le, da je izdalo mesto zánje za kavo, sladkor, rum in jednake potrebščine 265 gld. 25 kr. Njih poveljniku v mestu, stotniku Fallionettiju so morali plačevati po 6 gld. na dan obednine (Tafelgelder). Kupili so zánj sedem srebernih žlic (40 gld.), sreberno uro repetirko (125 gld.), prisilil jih je, da so mu preskrbeli »ein spanisches Rohr« (6 gld.) in obleke za 133 gld.

Tudi general d'Espagne v Otočci je porabil priliko, da se je okoristil pri prestrašenih Novomeščanih. Napraviti so mu morali kočijo za 736 gld. in novo konjsko opravo za 132 gld., v denarjih pa je izžulil iz njih 2134 gld. 37 kr. za svojo osebo. To so bili njegovi »Tafelgelder« za kratki čas od dné 17. decembra pa do dné 4. januarija.

A tudi posamezni meščani so trpeli precèj škode, zlasti krčmarji, ker so jim francoski vojaki ostali na dolgu vse, kar so zaužili, roko-delcem so dali v popravo svojo raztrgano obutev in obleko, vzeli temu ali ónemu kako lepo puško itd. Vsota, za katero so Francozi posamezne meščane oškodili, znašala je 2009 gld. 26 kr.; v vsem skupaj pak so odrli mesto za dobrih 6000 gld. Da so se Novomeščanje dné 4. januarija l. 1806. od njih radi poslovili, verjame se takoj na prvo besedo.

Kakšen razloček pač med obéti, ki so jih delali Francozi, in med njih ravnanjem! Ko so prišli prvikrat na Kranjsko l. 1797., razdal je Napoleon Bonaparte tak-le razglas:

»Prebivalci Kranjske!

Francoska vojska ne prihaja k vam, da bi jo podjarmila, ne, da bi le količkaj izpremenila vérske vaše navade, šege vaše! Ona je prijateljica vseh národov, posebno pa vrlih národov nemških.

Izvrševalna oblast francoske republike, direktorij, poskusila je vsa pota, da odpravi reve, ki tako zeló težé vse deže. Dà, odločila se je celó sama prvi korak storiti v ta namen ter poslala pooblaščenca svojega generala Clarkeja na Dunaj, da bi pripravljal tamkaj mir. A na cesarskem dvoru ga niso poslušali, ampak se celó izrekli, da francoske republike ne priznavajo. Zatem je zahteval general Clarke potni list, da govori s cesarjem samim, ali ministri so se bali in to po pravici, da bodo skromne njegove ponudbe cesarja nagnile k miru; varali so, sleparjeni z angleškim denarjem, cesarja in državo; sami niso imeli nobene svoje volje več, ker podkupili so jim jo nezvesti Angleži, strah Evropin.

Prebivalci Kranjske! Vém, vi sovražite Angleže, kakor mi — ljudstvo, ki vleče dobiček svoj iz te vojske, ravno tako kakor ministri, ki so vsi podkupljeni. Šest let se že vojskujemo, a mi vémo, da te vojske ni kriv ni vrli Oger, ni bistri prebivalec dunajskega mesta, ni dobrovoljni in nepokvarjeni Kranjec.

Toda pozabimo Angleže, pozabimo cesarske ministre in bodimo si prijatelji. Francoska republika ima pravico postopati z vami, kakor zmagálka. Toda sporazumljenje, ki nas oboje veže, odpravilo bo to pravico. Vi se ne boste vtikali v vojsko, kateri ne pritrjujete, dajali nam boste potrebnega živeža, jaz pa bom branil vašo vero, vaše navade, imetje vaše. Naložil vam ne bodem nobenega vojskinega davka. Ali ni vojska že sicer in sama po sebi strašna dovolj? Ali ne trpite po nedolžnem že dovolj za zmote, katerih so kriví drugi? Davki, katere ste do zdaj plačevali cesarju, po-

krivali bodo vso škodo, ki vam jo bode napravljala skozi deželo pomikajoča se vojska in ž njimi se bode plačeval tudi živež, ki nam ga bodete dajali.«

Tako je govoril Napoleon I. 1797., tako pa, kakor je bilo prej rečeno, godilo se je l. 1805. Sevéda je minilo v tem dvanajst let in Napoleon se je povzdignil ta čas do cesarja in njegova čudovita sreča ga je tako omamila, da je pozabil vse, kar je obétal l. 1797.

A prišli so še hujši časi! L. 1809. prilomastili so Francozi tretjič na Kranjsko.

(Konec prih.)

Naturalizem.

Spisal Fr. Svetič.

I.

Ako primerjamo slovstva evropskih národov, vidimo, da ni nikjer večje razlike in več menjave v vsebini in v obliki med zdelki posameznih dób nego v književnosti francoskega národa. Drugjé je razvoj jednakomernejši, enakoličnejši; francosko slovstvo zadnjih dvesto let pa je delalo, rekel bi, skoke. Njegova zgodovina bi se v tem dala primerjati državni in družbeni povestnici francoskega národa od Ludovika XIV. do danes. V obojem se nekako razodeva znano *omahovanje galskega značaja*. Absolutno ali naravnost despotično vlado zadnjih Ludovikov trešči ob tla véliki prevrat in s prevratom pride anarhija in ohlokratija od leta 1789 — 93; — kmalu potem položi Napoleon železno svojo pest na državno krmilo, — za Napoleonom se povrne zopet »ancien régime«, — potem pride zopet prevrat, — za njim še jedenkrat kraljevstvo, — zopet upor, — za tem macchiavellistično gospodarjenje tretjega Napoleona, — po njegovem padu tretja ljudovlada s svojimi zdaj zmernimi, zdaj radikalnimi ministri, — in če politično vreme prav kaže, pričakovati je v kratkem zopet samovlade. Lehko se reče, da véliki prevrat traje že blizu sto let in da še dandanes ni končan.

Ne dosti menj menjave je tudi v slovstveni zgodovini: za klasiki so prišli racionalci, — za racionalizmom je nastopila romantika, — romantiko je izpodrinil realizem in naturalizem najnovejšega časa. Kakšno nasprotje n. pr. med odrvenélim klasicizmom in'burno, vihrávo romantiko, káko protivje med romantiko in naturalizmom, ali pa med naturalizmom in klasicizmom! Kakó se menja ukus! Kakšen razloček med leposlov-

Iz domače zgodovine.

Piše Ivan Vrhovec.

III.

Francozi v Novem Mestu.

(Dalje.)

Zadnjič smo dejali, da so do l. 1805. žvenketale francoske sablje in ostroge že dvakrat po tlaku Rudolfovega. Drugi pot l. 1805. želeli so si Novomeščanje prav od srca, naj bi jim vrag odnesel te nadležnike, odkoder so prišli. Le dobrih štirinajst dni so se mudili v mestu in okolici njegovi, a obrnili so ubogim Novomeščanom prav vse žepe narobe, iz mestne blagajnice pa iztrkali še prah.

Toda prišli so še hujši časi! Leta 1809. prilomastili so Francozi tretjič na Kranjsko.

Če avstrijska vlada ni hotela, da jo Napoleon polagoma vso pogoltne, morala se je pripraviti za boj, za zadnji in odločilni boj, kajti Napoleon je po letu 1805. dosedanje prijatelje in zaveznike avstrijske ali popolnoma na tla pobil, ali pak si jih storil prijatelje, n. pr. Ruse. Avstrijski cesar Franc I. bil je od l. 1807. dalje popolnoma osamljen, zastonj se je oziral po Evropi okoli, odkod bi priklical prijatelja k sebi. Napoleonova sila je izbila vsem orožje iz rok; jedini Angleži so bili doslej še neustrahovani, toda Avstriji niso mogli priti na pomoč, kajti Napoleon jih je zapletel na mnogih krajih v hudo vojsko. In ko bi bila ta končana, zadušiti je menil Napoleon že sicer tako oslabeledo Avstrijo.

Ta nakana je bila pak sevéda znana tudi Avstrijancem; da se ne bi Napoleonu posrečila, treba je bilo napeti vse in zadnje moči. Vedno zvesti národi širnega avstrijskega cesarstva so prenašali že doslej mnogo mnogo težav. Leto za letom so terjali z Dunaja ljudij in denarja. Avstrijanci niso nikdar mrmrali; v slavo države in pomoč presvetle rodovine cesarske so bili pripravljene dajati blagó in življenje. Na to nikdar jenjajočo udanost državljanov se je zanašal nadvojvoda Ivan, ko je poklical s patentom dné 8. junija 1808. l. vse moške, ki so mogli orožje nositi, pa doslej še niso bili nikamor uvrščeni v avstrijsko vojsko, k »deželni brambi« (Landwehr), kjer naj bi služili vsi moški od 18. do 45. leta. Nadvojvoda Ivan je pričakoval od udanosti avstrijskih državljanov, da bodo z oduševljenjem zgrabili za

orožje. In ni se motil! Ko je prišel dné 1. julija na Kranjsko, vriskal mu je národ oduševljen nasproti in v kratkem času so lezli brambovski bataljoni le kar iz tál. Tudi Novomeščani so ga sklicali na nóge; voditelj jim je bil Langer, graščák v Pogánici. Ob nedeljah in praznikih so se učili in vadili brambovci za težavni bòj z izurjenimi francoskimi četami.

V zgodnji pomladi prihodnjega leta 1809. pričeli so Avstrijanci vojsko s Francozi. Zgrabili so Napoleona na dveh stranéh, na nemški in italijanski meji. Na Nemškem je vodil avstrijske čete slavni nadvojvoda Karl, ki pak se je moral pred Napoleonom umekniti nazaj na Češko, odkoder je hitel proti Dunaju, kjer je premagal Napoleona v slavni bitki pri Aspernu in Eslingenu dné 21. in 22. majnika; a dné 5. in 6. julija zatem je udaril Napoleon z vso svojo silo nánj ter ga pri Wagramu popolnoma potolkel. S tem je bilo na Nemškem vse izgubljeno; Avstrijanci so se morali začeti z Napoleonom pogajati za mir.

Kakó pak na Laškem? To leto so bile ravno slovenske naše dežele, ker so se dotikale s svojimi mejami Napoleonu podklonjene Italije, za vojskine operacije jako važne. Na Kranjskem so se postavile avstrijske čete v Savski dolini od Ljubljane do Trebiža ter zasedle od Trebiža in Beljaka tjà do Gorenjega Dravburga na Korškem vse ceste, ki držé na Italijansko. Dné 10. aprila se je jela pomikati vojska preko Predéla na Goriškem proti Italijanskemu. Pričetek vojske je bil jako srečen. Od 14. do 18. dné aprila so bili Francozi pobiti, kjerkoli so se pokazali, a ker je ravno isti čas jel Napoleon potiskati na Nemškem nadvojvoda Karla nazaj, umikati se je morala avstrijska vojska pred Francozi tu.

Jeden njen oddelek, ki ga je vodil Gyulay, pomeknil se je v početku meseca majnika na Kranjsko. Pri Razdrtem, Podvelbu, Logatci in v Ljubljani so nameravali krepko se v bran postaviti, ko bi Francozi hoteli preko Kranjske udariti v srce Avstrije. A ves napòr je bil zastonj. Dné 17. majnika so pregnali Francozi Avstrijance iz trdnjave Malborget, dné 18. majnika iz Predela, ravno tiste dni pa so morali popustiti Avstrijanci tudi utrjene kraje na Notranjskem.

Francozi so drli nezadrževani proti Ljubljani. Ker se je v Tirolih črna vojska takó dobro obnesla, poskúsi so hoteli ž njo tudi na Kranjskem. Ljubljančane so pozvali dné 12. majnika, a predno se je mogla zbrati črna vojska, prehiteli so jo že Francozi. Dné 19. maj-

nika jih je bilo že 4000 mož blizu mesta; Ljubljane ni bilo več mōči rešiti, zato so jo generali popustili ter sklenili Francoze odbijati vsaj od Dolenjske. Tu sem so se umeknili Splenyi, Zach in Gyulay. Okoli Novega Mesta so se zbirale begoče čete, katerim je dal Gyulay povelje prēžati na Francoza v Ljubljani, ne pustiti ga pri miru ter planiti nānj, če bode prilika le količkaj ugodna. Ko bi Francozi te oddelke le preveč pritiskali, pomaknejo naj se nazaj na hrvaško mejo.

Ta čas so bili Novomeščani sevēda vsi zbegani, kajti jeden dan, predno so zasedli Francozi Ljubljano, prišel je tudi njim poziv, naj se zberó v črno vojsko. Poslal ga jim je okrajni glavár Hohenwarth.

Črna vojska novomeškega okraja je bila razvrščena v tri oddelke. V levem krilu so bili okraji: Poljane, Kostel, Kočevje, Ribnica, Turjak, Višnja Gora in Cobelšperg, v desnem: Zatčína, Turn pri sv. Križi, Svibno, Rateče, Bōštanj, Mirna, Trebnje, Rákovnik, Mokronog in Otočec, v sredi pa: Mokrice, Šrajbarski Turn, Plétarji, Kostanjevica, Ruperč Vrh, Metlika, Črnomelj, Gradac in Novo Mesto. »Gospod okrajni komisár Gasparini in marquis Pietragrassa« pisal je Hohenwarth Dolenjcem, »me bosta podpirala v tem hvalevrednem početji, na stráni moji bosta stala grof Wolfgang Lichtenberg in baron Smledniški. Po vsi pravici pričakujem, da se bode po tem vzgledu ravnal vsakdo, ne da bi bil siljen. Uverjen sem, da se bodo vsi plēmiči in vsi honoracijori urno odzvali temu pozivu ter se oglasili pri dotičnem komandantu črne vojske, da jim odkaže častno mesto med branitelji domovine. Pričakujem za trdno, da ne bo nihče s plašljivim govorjenjem pobijal občne srčnosti. Proti takemu nevrednežu se bo postopalo z zasluženó kaznijo. Zanašam se za trdno, da bo vsakdo zaupal temu, kar se ukrene v obrambo, da bo vsakoga oduševljala želja rešiti domovino, boriti se za najpravičnejšega vladarja in staro in slovečo hrabrost kranjsko dokazati tudi v teh nevarnih dnéh.«

Précej, ko je dobil mestni svēt to pisanje v róke, sešel se je k slovesni seji, da določi vodnike posameznim oddelkom črne vojske može, ki so imeli v meščanih popolno zaupanje. Novomeška črna vojska naj bi imela jednega poveljnika, štiri podpoveljnike, katerih vsakemu bi se dalo po 39 do 40 mōž in 10 korporalov. Ob jednem je objavil v tej seji župan, da mora biti črna vojska preskrbena s potrebnim orožjem. V ta namen si more omisliti vsak moški od 16. do 50. leta svoje orožje: šest do sedem čevljev dolge in po tri palce debele preklje, ostre vile, ravne kosé, motike, puške itd. Vsak

naj se preskrbí s tistim orožjem, do katerega ima največ zaupanja, orožje pa mora imeti vsakdo, bodisi potem že kakeršno koli.

Po tehtnem premišljevanji so izvolili mestni očetje pl. Fichtenaau poveljnikom, njemu v pomoč pa nadčastnika v meščanski gardi, Franca Lužarja, dalje podpoveljnika Leopolda Strausa, Josipa Unterlokauerja, Simona Govekarja in Franca Papeža. Korporali so bili izvoljeni medičar France Grm, Ivan Bučar, Karl Kopecki, Leopold Šparovec, Martin Škrem, Josip Janežič, Frančišek Potokar in Frančišek Kancijan. Tem možem so vsi someščani največ zaupali in jih najbolj spoštovali. Vseh skupaj so sklicali Novomeščani v orožje 169 móž - črne vojske.

V ogenj to moštvo brzkone ni prišlo, vsaj povedano ni nikjer nič, iz česar bi se moglo sklepati na to. Ko je jel namreč marširati francoski maršal Marmont od Reke sem preko Postójine proti Ljubljani, odšel je maršal Gyulay z vso svojo vojsko, ki jo je bil pripeljal na Dolenjsko ter se je pomeknil na Hrvaško, da vname Hrvate za upór in bój proti Francozom. Na Dolenjskem je ostal le major baron du Montet. Imel je dve kompaniji »kranjskih fantov«, šest kompanij hrvaške deželne brambe in škadron huzarjev. Pri odhodu na Hrvaško naročil mu je, kakor smo že rekli, general Gyulay, naj si dá s Francozi, ki so takrat že Ljubljano zajeli, opraviti kolikor le more. In to nalogo je izpolnil predrzni in hrabri major kot pravi junak. Bliskoma je planil na Ljubljano in na Francoze v nji, vzel mesto ter držal Francoze nad jeden mesec v vednem stráhu, dokler ni prišla v Ljubljano (dné 27. julija) novica, da je sklenjeno premirje in da more nadaljno vojskovanje v tem jenjati, ko se bodo pobotavali, kakšen mir naj sklenejo.

V Ljubljani se je to sicer zgodilo, ne pa tudi drugod, zlasti po kmétih ne. V naglici na nóge sklicana črna vojska kmetska se tudi po sklenjenem premirji ni mogla sprijazniti z nisljijo, da bo gospodoval v zvesti avstrijski deželi prevzetni in neusmiljeni sovražnik. Ljubezen do starodavne habsburške rodovine je tičala ljudem pregloboko v srcih. Vrhu tega pak ljudje res niso védeli, pri čem so in kaj naj počnú. Črno vojsko so avstrijske gosposke pač sklicale na nóge in to prav v zadnjem trenutku, ko se je sovražnik usipal že od vseh stranij čez mejo ter drl proti stolnemu mestu. Trepetaje so se razpršili iz stolnega mesta na vse vetrove svetá vsi avstrijski uradniki, najprej óni, ki so bili dosléj v najmenitnejših službah, nekateri med njimi so le še stéžka ubégnili pred sovražnikom, da jih ni ujel. Ni ga bilo človeka, ki bi bil črni vojski dejal, naj se razide ali kaj naj sploh stori. Na noge sklicani kmetje so se pač lahko čudom čudili, kako

to, da so avstrijske čete pred Francozi bežale, ne da bi vsaj enkrat poskusile ustaviti se jim, celo pred stolnim mestom Ljubljano ne. Ker ni dobila črna kmetijska vojska od nikoder povelja, naj dene oskromno in priprosto orožje svoje iz rok, (da, celo narobe: na skrivnem so jo šuntali avstrijski agenti, naj ne izgubi upanja), zato so ljudje pač mislili, da se umikajo Avstrijanci nalašč pred Francozom, da bodo kar nenadoma udarili zopet nánj in ga pognali iz dežele. Toda zgodilo se je še nekaj, kar je moralo naše kmete napolniti z najhujšim sovraštvom do Francozov. Komaj so se bili namreč pokazali na mejah dežele kranjske, naložili so ji že velikansk vojskin davek. Podkralj Evgen je terjal za italijansko svojo vojsko poltretji milijon frankov; rabil je zánjo 15.000 parov čevljev, 15.000 srajec, 36.000 rjuh, 96 vóz s konji v četvero in 24 kónj za ekvipaže. Nič čuda, da je nastal po deželi velik strah zaradi tega in da so kmetje udarili na Francoze, kjerkoli so mogli.

Če je tudi dolenska črna vojska nadlegovala Francoza, tega ne vémo, verjetno pa je, kajti v Novo Mesto so prišli prvi Francozi več kakor šest tednov pozneje negoli v Ljubljano, šele v početku meseca avgusta. Bržkone, da so jim zastavljali avstrijski vojaki in naši kmetje pot do stolnega mesta dolenskega. Dneva, o katerem so prišli prvi Francozi vánje, ne vémo povedati; pač pa smo našli zapiske cenega novomeškega mestnega očeta, v katerih si je mož v podporo spomina svojega zapisal: »Dné 16. avgusta 1809. l. prišla je prva francoska kompanija v mesto«, a mož se je zmotil, kajti že tri dni prej, dné 3. avgusta, so storili Novomeščani v mestni hiši neprijetno znanje z novim francoskim gospodarjem.

Imenovani dan je sklical namreč glavár francoske sile v Rudolfovem vse obrtnike in trgovce v mestno svetoválnico, da jim pové, kakó menijo Francozi preskrbovati vojake svoje. Ko je otvoril razgovor, povedal jim je najprej, da bode imenoval v tej seji óne ljudi, ki bodo morali prevzeti, sevéda proti plačilu, oskrbovanje francoske vojske v Rudolfovem. Objavil pa jim je takoj, da izgovorov ne bo poslušal; kogar bodo danes določili za priskrbovanje te ali óne stvari, ta naj se le kar brez obotavljanja udá v odmenjeni pôsel. Izgovorov francoske gosposke ne trpé. Da pa ne bi ti možje prihoda Francozov obračali v svoj prid ter ne za stvari, ki jih bodo imeli preskrbovati, terjali previsocih cén, določili so jih takoj ta dan. Da Francozom ne zmanjka potrebnega mesá, skrbeti je moral zánj nekov Šibenek; kje ga bode dobil, bode njegova skrb. Sekali pa bodo to mesó trije mestni mesárji: Rohrmann, Drganec in Makeš in sicer po ceni, kakeršna bo

veljala sicer v mestu. Hrano za častnike so morali prevzeti gostilničarji, katerih dva, Schwinger in Jager, sta se zavezala, da bosta dajala častnikom od generala pa do stotnika hrano po dvakrat na dan, opółudne in zvečer, vselej po osem jedij, za kar se jim bode plačevalo po osem goldinarjev za možá. Po tej ceni bodo častniki smeli zahtevati razven mesnih jedij tudi »konfektur«, vino in če bi jim prišlo na misel, takisto rozólijo in slivovec. Nižji častniki naj bi dobivali le po šest jedij in vse drugo, kar višji. Računati bosta smela zánje po šest goldinarjev za možá, in to tudi takrat, ko bi imeli ti nižji častniki z višjimi skupni obed.

Kar bodo ti gostilničarji potrebovali, kupovali bodo lahko v vojaškem magacinu, kjer bo podrzan vagán (»gestrichener Metzen«) pšenice stal 10 gld., star purán 3 gld. 24 kr., mlad 2 gld., stara gós 1 gld. 42 kr., mlada 1 gld., raca 40 in 24 kr., kopún 51 in 24 kr., kokoš 30 kr., piščánc 10 kr., žlahnih ríb funt 40 kr., ràk 5 kr., funt masla 1 gld., présnega masla funt 40 kr., slaníne funt 34 kr., bokal svézega mleka 15 kr., jajce 1 kr. Te stvari bodo lahko kupovali v magacinu, ne pa tudi vina, kisle vode, rozólije in slivovca. Ker bodo pak morebiti nekateri častniki rajši obedovali, kakor se bo njim ljubilo ter bodo plačevali spróti in iz svojega žepa, zavezani so krčmarji dajati jim, česar bodo zahtevali in jim računati po cenah, kakeršne bodo v mestu veljavne tudi za druge ljudi. In da ne bi vojaški čerar trpel kake škode, izkazati se bodo morali gostilničarji vsak dan spróti, po koliko častnikov je obedovalo pri njih.

Druga dva meščana sta morala skrbeti za to, da v vojaškem magacinu ne bi nikoli pošlo potrebnega žita. Računi njijini naj bodo vedno v najboljšem redu; za vsak nedostatek ali za izprijeno žito odgovorna sta onadvá.

Za preskrbovanje moke so odločili štiri druge. Tem so naložili jako siten pósel. Dobivali bodo namreč žito iz magacina ter je dajali mlét. Vsak vagán pšenice ali méšanega žita (pšenice in rži) dati bo moral 82 funtov moke in po 12 funtov otrobov. Izgovorov ne bo poslušalo francosko oblastvo nikacih; če se bo namlélo od žita menj moke, plačali bodo nedostatek óni štirje možje. Vožnjo v mlin in nazaj pak bodo morali opravljati brez obotavljanja meščani, ki imajo konje, račune pa bo treba polagati vsacih osem dnij.

Od te moke se bo pekel kruh za vojake. Skrb za to morata prevzeti dva meščana, ki bosta oddajala iz magacina moko pekárjem; le-ti bodo morali speči od vsacega stota dane jim moke po 46 hlébov

po 3 funte težkih.¹⁾ Če bo kruh lažji, prijeli ne bodo pekárjev, ampak óne, ki bodo oddájali moko iz magacina.

Na enak način so razdelili med posamezne meščane tudi skrb za vse druge stvari, za senó, slamo, ribe, ki so jih morali preskrbovati vsak dan spróti iz Soteske in Otočca, rake, maslo, specerijsko blagó itd. Za stražo pri magacinih so imeli preskrbovati vsak dan po 60 kmetov.

Ko so zapustili meščani, vsak s svojim poslom obložen, mestno dvorano, spogledali so se pač, češ, da je pričela vleči drugačna sapa, kot pod mehko avstrijsko vlado. Ravno preskrbovanje potrebnega živeža, zlasti pa mesá, delalo je dotléj avstrijskim dežélskim in mestnim gosposkam največ preglávic. Kolikokrat so se prej mesárji uprli, da ne bodo več klali, ker jim je magistrat določil za mesó pre-nizko ceno, nekaterikrat so celó popolnoma izpregli, češ, naj pa kolje in mesári magistrat ali vojaški pólk, ki se je takrat v mestu mudil, sam, če hoče imeti mesá. Prigodilo se je ne jedenkrat, da so bili meščani in vojaki, ki jih je bilo takrat vedno po več bataljonov v mestu, časih po več dnij, tudi po ves teden brez mesá, ker so se mesárji kujali. Sedaj pak je bilo vse v najboljšem redu, blagó je šlo brez obotavljanja iz rók v róke in francoska vojska v mestu je bila brez skrbi, da ji ne bo treba trpeti pomanjkanja, naj bi šlo v deželi za živež še tako trdó. Njih gosposka je prijela meščane dosti hudó v škripce.

Le par dnij zatem pak je došla od francoske vlade mestnemu svétu še neprijetnejša novica. Poslala je magistratu oznanilo, da je naložil Napoleon že 7. dné julija deželi kranjski velikanski davek 15,260.000 frankov! Pred njim pa je že prej zahteval podkralj Evgen óni poltretji milijon, da obleče in obuje raztrgano svojo italijansko vojsko. A razglašen je bil ta dekret šele sedaj zato, ker intendant za Kranjsko, glavni nadzornik grof Fargues ni védel, kaj bi počel, bi li tirjal samo Evgenovo ali samó Napoleonovo naklado od dežele, ali pa obé. Predno je dobil dotičnih in natančnih povelj, minil je ves mesec; šele 7. dné avgusta je bilo objavljeno Napoleonovo povelje, ki je Kranjce popolnoma na tla podrlo. Blizu 18 milijonov frankov! Kje naj bi jih vzela uboga, po tako dolgih vojskah popolnoma izse-sána dežela! Saj so avstrijski podložniki že za svojega cesarja tekom zadnjih petnajst let dali več, nego so mogli. Plačevali so velike davke in ker presvetli cesar navzlic temu ni mogel zmagovati troškov vojske, posojali so mu velike vsote od l. 1794. a do 1808. (Kriegsdarlehen).

¹⁾ 40 hlebov po 3 funte = 138 funtov kruha iz jednega stota moke! Ali so Francozi res toliko zahtevali in se more napraviti res toliko kruha — ali pa se je vri-pila pisarju pomota, to o-ločiti nisimo merodajni. Pis.

Z velikim trudom je francoska gosposka izžulila, prišedši na Kranjsko, nekoliko tisočakov za italijansko vojsko podkralja Evgena, zdaj pa naj bi plačali podložniki še po vrhu nad 15 milijonov frankov!

To naklado so objavili v Rudolfovem dné 8. avgusta. Kot podlago za razdelitev te velikanske vsote so vzeli Francozi davke, ki so jih plačevali podložniki prejšnjim avstrijskim gosposkam. Da se naberó zahtevani milijoni, moral bo, tako so ukazali, vplačati vsak posestnik od nepremičnega imetja svojega petintridesetkratni davek, petintridesetkratni osebni davek, (ki je znašal po $\frac{1}{2}$ goldinarja od osebe), in stoinštiridesetkratni razredni davek (Classensteuer).

Kje so bili obeti, ki jih je delal Napoleon I. 1797. v svoji proklamaciji, ko je Kranjcem oznanjal, da ne bodo niti bora več plačevali pod francosko oblastjo, kakor prej pod avstrijsko!

Napoleon ni določil nobenega časa, do kdaj bodi denar nabran. Njegove gosposke so si razlagale to povelje takó, da najbolje précej. Kranjski intendant Fargues je razglasil torej po deželi, da mora biti osmina naklade plačana vsaj v desetih dnéh; do 18. dné avgusta — dva milijona frankov. Toda gospodje pri deželni gosposki v Ljubljani in tudi predstojniki drugih okrajev niso nič kaj hiteli z nabiranjem vojskine naklade. Ti gospodje so bili namreč avstrijski uradniki, katere so Francozi prisilili, da so ostali v prejšnjih svojih službah. Drugače si Francozi sévéda niso mogli pomagati; navezani so bili popolnoma nánje. V čast jim bodi rečeno, da so sicer premenili gospodarja, zamenjali Franca II. za Napoleona, ali srce je ostalo avstrijsko. Če jim je bil naročen kakov pôsel, ki jih je Avstrijance užalil, izvijali so se in krotovičili, dokler se je le dalo, predno so ga zvršili. Šele, kadar so jeli Francozi žugati z ostrostjo, lotili so se ga, a kolikor mogoče mlačno. V tem oziru se je posebno odlikoval podpredsednik dežélske gosposke v Ljubljani grof Brandis.

V desetih dnéh bi bila morala biti nabrana dva milijona, toda minilo je že pol tega obroka, ne da bi bili izterjali Francozi le jeden krajcar. Grof Brandis je bil pri tem bržkone zeló prizadet, in intendant Fargues mu je pisal 13. dné avgusta, da bo on, grof Brandis, dajal odgovor, če ne bo denar nabran vsaj do 25. dné avgusta; primeknil je torej še pet dnij, poleg pa tudi še dva milijona frankov naklade ter zahteval štiri namesto dveh. Grof Brandis se ni niti genil in ko je celó podaljšani ròk minil, pisal mu je Fargues:

»Gospod podpredsednik! Dovolil sem si čast Vam dné 13. avgusta oficijalno naznaniti, da morate do dné 25. avgusta plačati v deželno blagajnico štiri milijone frankov na račun vojskine naklade za

Kranjsko. Danes pišemo, že 24. in vplačevanje se niti še pričelo ni. Vsak trenutek delate ovire in težave samó zato, kakor se mi zdí, da bi stvar zavlekli in da bi si nakopali na glavo zažugano ostrost. Ali ni n. pr. čudno, da v dveh dnéh niste mogli določiti, kakšen kurz imajo popirji v Ljubljani? In ravno tako se zavlačuje oddaja kónj! Storilo se ni nič, cesar je pri taki stvári treba; dolgo časa niso ljudje kónj prignali, in ko so jih prignali, bili so taki, da jih je iz 300 bilo za rabo le 40.

Ravno tako se zavlačuje naprava čevljev, srajec in drugih stvari, ki so se terjale od dežele. Celó potrjilnih listov od stvari, že oddanih nisem mogel do danes dobiti v róke.

Posebno Vam, gospod grof, in še dvema članoma vlade pripisujem, da se ne zvršujejo povelja, ki sem Vam jih dal, kar se tiče vojskine naklade, terjane od dežele kranjske.

Opozarjam Vas! Če ne boste tekom 25. dné (avgusta) napeli vseh žil, da se stori temu konec in se zagotovi nemudoma vplačanje ónega dela naklade, ki sem ga določil, postopal bom kar najostreje, da ne bodo povzročitelji tega nereda veljave svoje uporabljevali za to, da ovirajo povelja Njega cesarósti.*

Fargues sam je spoznal, da se nabiranje ne bo tako hitro vršilo, kakor si je umišljaj, in 25. dné avgusta je pisal grofu Brandisu, da ne zahteva več štirih ali petih milijonov, ampak zopet samó dva in to do 30. dné avgusta. Namesto plačila je pošiljal grof Brandis naslednje dni Francozom v jednomér pritožbe Kranjcev, češ, da se jim godí krivica pri odmerjenji nánje spadajočega dela vojskine naklade. Intendant Fargues je bil zdaj že jako hudomušen in pisal je grofu Brandisu 29. dné avgusta: »Vidim, da Vam ni družega na mari, kakor staviti v jednomér ovire, da bi se le povelja Njega cesarósti ne zvršila.«

V odgovor temu pismu mu je poročil grof Brandis še tisti dan, da se kmetje po deželi branijo plačevati vojskino naklado. Minil je tudi v drugič podaljšani ròk (30. dan avgusta) in namesto dveh milijonov je prinesel grof Brandis Francozu Farguesu 22 488 gld. 44²/₄ kr. in še te v popirji.

Fargues je spoznal, da se na ta način ne bo dal nabrati denar. Francozi so bili v hudi zadregi; naj so pritiskali, kakor so hoteli, vse zastonj; od nikoder niso mógli dobiti denarja, da bi zmagovali vsaj najpotrebnejše troške. Ker vojskina naklada ni prinesla ničesar, izvolili so si Francozi pot, po kateri je avstrijski cesar od podložnikov svojih vselej dobival potrebnega denarja. Razpisali so prisiljeno posojilo za pol milijona frankov. To posojilo naj se razdelí na duhovnike, pleme-

nitaže, trgovce, kapitaliste in sploh na ljudi, ki lahko kaj posodijo. Za vplačane vsote bodo dobili upniki obligacijo, ki se bo obrestovala s šestimi od sto. Novomeškemu okrožju so naložili Francozi 58.000 frankov prisiljenega posojila. Največ so morali posoditi Višnja Gora, Turjak in Cobelšperg, skupaj 25.000 frankov, zatem pa Kočevje z Ribnico in Kostelom 20.000 frankov, Novo Mesto samó so obložili z 2.000 franki. Ker pak so Francoze bridke izkušnje učile, da gré Kranjcu za Francoza kaj nerad denar iz rók, zažugali so z vojaškim eksekucijonom. V srénjo, ki ne bo v določenem času posodila prisojene ji vsote, poslal se bo oddelek vojakov po najmenj 20 gláv. Te ljudi bo morala srénja preživiti, vrhu tega pak še plačati vsacemu prostaku po jeden frank, korporalu po dva, seržantu pa po tri franke na dan. Vsak večer spróti bo morala srénja prinašati ta denar seržantu, ako ne, vzeli bodo vojaki živinče, kjer je bodo dobili — ter je prodali za katero ceno koli. Tisti pa, ki bodo svoj del plačali, bodo iz tega števila izvzeti; to naj se bo godilo toliko časa, dokler ne bo v občini plačan zadnji krajcar.

Stvar se je torej resno zasukala!

Pa še nekaj energičnega je ukrenil Fargues. V nóči od 31. dné avgusta na 1. dan septembra je dal namreč zgrabiti po vsi deželi najodličnejše može in jih kot tálce odpeljati na Laško v Palmonovo, med njimi tudi grofa Brandisa, ki mu je delal tolike preglávce. V novomeškem okrogu je dal prijeti grofa Blagaya, grofa Turjaškega, grofa Barba, barona Lichtenberga, Lazzarinija, Fichtenaua in gospoda Mor-daxa. Jediní grof Barbo je še v pravem času ušel iz dežele, grofa Turjaškega pak so pustili zaradi njegove bolehnosti v Rudolfovem, odkoder pak je tudi pobegnil nekamo doli v Istro takoj, ko je ozdravel. Večina teh ljudij je bila pri Francozih slabo zapisana, ker je hujskala ljudi, ne plačevati vojskine naklade.

Tudi v Rudolfovo so dobili vojaški eksekucijon, ali »garnizêrje«, kakor so jih imenovali Francozi. Dné 5. septembra je pisal Fargues novomeškemu okrajnemu glavárju, naj napnè vse žile, da bode Novemu Mestu določena vsota kar najhitreje plačana. Spočetka se je res videlo, kakor bi bila strogost Francozov Kranjce oplašila, a strah ni trajal dolgo. Dné 5. septembra se je Fargues res hvalil v nekem pismu, katero je pisal novomeškemu okrožnemu glavárju, da je plačala Ljubljana ves svoj del, ali že dva dni pôtlej nasproti deželnemu podpredsedniku ni mogel razumeti, da je priteklo tako malo denarja v blagajnico; in postójinskemu glavárju je pisal dan zatem: »Res se ne morem prečuditi, da se v Vašem okrožji ni nabralo še več ko

17.165 gld. 33 kr. Napnite vse žile, da dobite, kar še manjka. Dva komisárja naj še gresta z vojniki v kraje, ki še niso plačali svojega dela, in lotijo se naj jih z garnizérji. V Ljubljani in Novem Mestu je to pomagalo. Denar se zbira ostro in natančno.«

Toda tudi Novomeščani niso z oduševljenjem plačevali. Do 10. dne septembra niso mogli Francozi iz vse dežele izžéti več nego 198.000 goldinarjev. Največ je Francozom hodilo na pot to, da so bili Kranjci preverjeni, da se bo vojska v kratkem zopet pričela in da potem francoske vojskine naklade ne bo treba več plačati. Tudi nevojak je znal preudariti, da imajo Francozi premalo vojaka v deželi in se nikakor ne bi mogli braniti. Drugi zopet so pričakovali, da bo mir vsak čas sklenen in četudi bi Avstrijanci Kranjsko izgubili — tako so ugibali razni preroki — prisloneil jo bo Napoleon italijanskemu kraljevstvu in — naklada bo odpuščena.

Plačevanju so se najbolj upirali kmetje, posebno na Dolenjskem. Kočevci so se celó zgnéti v tolpo kacijh 600 móž ter dejali, da ne plačajo nikakor; sevéda, ko so se prikazali garnizérji, razšli so se tudi razjarjeni kmetje, plačevali pa vendar niso. Novomeški glavár je prosil za 400 vojakov, sicer ne bo opravil ničesar, in Fargues je tožil: »Plačevanje se vrši jako počasi in z velikimi težavami. Lokalne gosposke me ne podpirajo kar nič, delajo mi še težave . . . Žuganje ni izdalo nič; prišlo je tako daleč, da sem moral dati tálce zagrabit. . . Storil sem pa to šele potem, ko sem poslal garnizérje vsem, ki so s plačilom zaostali. Na ta način sem dobil v blagajnico vendar nekoliko denarja, a ker je tu (v Ljubljani) garnizija le majhna, uporabili so to zaostali izterjevalci ter čakali, dokler jim nisem poslal vojakov. Iz tega se lahko sklepa, kako počasi je to šlo.

Bati se je bilo, ker je Kranjska skoraj vsa gorata, da si kmetje to obrnejo v svoj prid in se ustavijo vojaški sili, ki jo je treba sevéda zeló razcepiti. Pa ostalo je vse mirno, izvzemši neki trg, kjer so nekateri grdi jeziki inzultirali nečega částnika. Dva teh hujskačev smo prijeli in jih obsodili za nekoliko mesecev v ječo. Ko smo na ta način pokazali ljudem strah, nastal je zopet red vsaj v tem kraju, v bližini ljubljanski.«

Takšen je bil Farguesov položaj. Móž je bil preverjen, da bo celó prva dva milijona težko težko nabrál, zato je dal poklicati dvajset najbogatejših trgovcev in posestnikov po deželi ter jih pozval, naj posodijo, kar še manjka.

Francozi bi ne bili nikdar verjeli, da so Kranjci takšni trdoglavci!

(Konec prih.)

danja izberó končino svojega nosú ali pa tudi oddaljenejše dele svojega telesa. — Samovoljna hýpnoza se je opažala često pri godcih igrajočih na kakem vrtu, ki od dolgega časa na katerikoli predmet gledajoč v míru božjem zaspé, dokler jih ne vzdrami klic kapelnikov.

Človek utegne tudi proti svoji volji pasti v hýpnozo, ako si je z večkratnim ponavljanjem pridobil naklonenost zánjo.

(Konec prihodnjič.)

Iz domače zgodovine.

Píše Ivan Vrhovec.

IV.

Francozi v Novem Mestu.

(Konec.)

prišlo je še hujše! Ko so kmetje zvédeli, da so se uprli Tirołci in Francoze nekaterikrat dobro pretepli, jelo je tudi nje šegtetati po vseh udih. Najprej so vstali Kočevci ter se uprli plačevanju, toda Francozi so jih kmalu ugnali. Imeli so zatem ves mesec mir, ali v nóči od 8. do 9. dné oktobra je završalo znóva in to na dveh krajih, v Kočevji in v Metliki. Vsa južna meja kranjska je bila zdajci na nogah. Kmetje so mnogo Francozov ujeli, še več pa jih pobili in se z njih orožjem oborožili. Razdraženi so bili po neusmiljenih garnizérjih že dovolj, a prihajali so k njim še prejšnji avstrijski uradniki ter jih vspodžigali. Jeden glavnih vsodbujalcev proti Francozom je bil grof Turjaški, ki je bil pač proti svoji volji v francoski službi okrožni komisár v Postójini. Pri tej priliki bodi rečeno, da niso imeli Francozi v početku bivanja svojega na Kranjskem niti jednega prijatelja. Uradniki so jim stavili ovire, kjerkoli so mogli, kmete so Francozi razdražili s pobiranjem vojne naklade, plemstvo in duhovščina pak je bila sovražnik Francozov že po tradiciji. Le malo je bilo plemenitažev, ki so si izkušali s servílno udanostjo nakloniti prijateljstvo Francozov. A zdaj, ko je bila vsa Dolenjska na nogah, gorjé jim! V Kočevji so kmetje nekega komisárja Gasperanija, ki je celó strogo in neusmiljeno pobiral naklado, vlačili po cestah in razmesarjenega pehnili v járek ob cesti!

Takrat so imeli Francozi v Novem Mestu polk italijanskih vojakov, katerim je zapovedoval general Zucchi. Ko se je vnel upòr v

Kočevji in Kostêlu, odšel je s svojo malo vojsko tjakaj, Kočevcev mirit, v mesti sta ostali le dve kompaniji z dvema topovoma. To ugodno priliko so porabili kmetje in udarili dné 16. oktobra na Novo Mesto. Zbralo se jih je kacih 400 móž iz Žužemperka, Sotéske in Trébnjega. Oboroženi so bili jako slábo; nekateri so imeli pač puške, po največ francoske, drugi pa le dolge kôle z železnimi ostmi in kljukami — bržkone še iz časa črne vojske. Še zunaj mesta so prestregli nekoliko francoskih vojakov in jih odpeljali na Hmélnik v grad grofa Paradajzarja.

V mesto prišedši so potratili kmetje prav po nepotrebem mnogo časa s tem, da so hoteli prisiliti okrožnega glavárja in njegovega komisárja, naj pritegneta k njim. Ker sta se branila, jele so frčati kroglje okrog kresije; okrožnega glavárja so kmetje nekaterikrat obstrélili, njegovega komisárja pobili, napósled pa se je kresijskim uradnikom vender posrečilo, vežna vrata zapreti in kmete nazaj potisniti. V tem so se francoski vojaki, kolikor jih je ostalo v mestu, od prvega strahú oddehnili in se jeli zbirati. Bili so namreč nastanjeni po posameznih hišah. Nastavili so pred Fichtenavovo hišo, pred pošto, topova ter z nekaterimi stréli razpršili kmete. V nekoliko urah je bil boj končan. Kmetje so bili toliko nepremišljeni, da so se v najvažnejšem trenutku razkropili po mestu in napadli proštijo, kjer je stanoval v Kočevje odšli general Zucchi, tu pa so jih Francozi prestregli in na dvorišči proštije postrélili vse do zadnjega možá. Francozov so kmetje le 3 pobili, 5 jih ranili, 11 pa ujeli. Hujša pa se je godila kmetom, katerih so Francozi kacih 40 postrélili in jih pometali v Krko. Predno so se mogli Novomeščani premisliti, ali bi potegnili s kmeti ali ne, bil je že ves upor zatrt. Pozneje so Francozi dognali, da se upora ni udeležil niti jeden Novomeščan.

Kakor nalašč se je vrnil general Zucchi še tisto noč s Kočevja. V Bršlinu, dobre pol ure od Novega Mesta, strelil je nekdo nánj, pa ga ni pogodil. Ves razljučen dá general vasí Préčino in Bršlin opleniti ter do tál požgati; pogorela je takisto kapiteljska pristava na kapiteljskem hribu. Tudi Št. Mihel je bil za požganje odmenjen, vender so izprosili zánj milost okrožni glavár in nekatere novomeške gospé.

Ko se je general Zucchi dosti znosil nad Dolenjci v novomeški županiji, skrbel je, da se storí mir tudi v okolici njeni. Dné 19. oktobra je razdal povelje, da ima biti v štiriindvajsetih urah mir po vsem okraji; vsi, ki so morebiti kam pobegnili, vrnejo naj se takoj v svoje hiše, kajti kogar bodo Francozi dobili z dómi ali celó z orožjem v roci, bode brez usmiljenja ustreljen; kogar pa dobiti ne bodo mogli, prijeli bodo

njegovo rodovino in postopali ž njo, kakor ž njim samim. Kolikor je dal Zucchi vasij požgati, dal jih je le zato, ker so vaščani ali streljali na Francoze, ali ker so le-ti dobili te vasi prazne, kar je bil najboljši dokaz, da ljudje v njih nimajo čiste vesti.

Kmetski vstanek se je bil razširil po vsi deželi; na nogah je bila vsa Dolenjska celó tjà do Ljubljane. Francoskega vojaka je bilo takrat jako malo v deželi, ne več nego 2800 móž, zato je moral general Zucchi, komaj iz Kočevja prišedši, takoj zopet proti Ljubljani odriniti. Novomeščani mu niso več delali skrbí; védel je, da so dovolj ostrašeni in da jim ne bo mari poskušati znóva kakega šuma. Odšel je in jim le naročil, naj skrbé, da bode mir, dokler ne pride nazaj. Za vse, kar bi se zgodilo v tem, storil jih je odgovorne.

Vrhu tega je prišel Dolenjce mirit in pogovarjat ljubljanski škof Kavčič, ki je že prej po duhovščini svoji kmetom svetoval, naj se ne upirajo francoskim oblastvom. In res — Novo Mesto je ostalo mirno, dasi ni bilo ni jednega Francoza v njem, kazen je bila prehuda, da ne bi si je bili Novomeščani predobro zapomnili. Ko se je general Zucchi vrnil iz Ljubljane, prepovedal je ljudem v vstanku dné 16. oktobra celó govoriti, češ, »da to nima prav nobenega družega namena, kakor podpihati novo razburjenost, ali pa očrniti óne osebe, ki so na dobrem glásu.« Ako bodo Dolenjci odslej mirni, obljubil jim je popolno odpuščenje.

Kaj pa vojna naklada, zaradi katere je največ nastal po deželi takšen vrišč?

Ta se ni plačala nikoli. Do 20. dné oktobra so izžméli Francozi iz Kranjcev le 898.600 gld., torej še milijon goldinarjev ne; v tem številu pa je všteto tudi vse, kar so prejeli Francozi v blágu, kónjih, govédi, obutvi itd. Do konca oktobra meseca so dobili Francozi le še 13.112 gld. 14 kr. in par tisočákov tudi meseca novembra.

Gotovo se je odvalil grofu Farguesu, ki je imel dolžnost nabrati v deželi 15 milijonov frančkov, težek kamen od srcá, ko mu je prinesel kurir 22. dné oktobra veselo poročilo, da je mir sklenjen in da ostanejo Francozi na Kranjskem. S tem je bilo tudi ustavljeno nadalnje vplačevanje vojskine naklade. Francozi, prišedši na Kranjsko, niso mogli védeti, doklej bodo v deželi in če jo bodo sploh mogli obdržati, zato so ukrenili, izžeti iz nje kolikor se bo največ dalo. Ravnali so se prav po znanem izreku, »da ptiča skubi, dokler ga imaš v roki«. Zato so tako hiteli s terjanjem vojne naklade. Sedaj, ko je bila dežela njih, tega več ni bilo potreba in začetkom meseca novembra je dal Napoleon

povelje, naj se nabiranje ustavi. Kdo je bil tega bolj vesel, kakor naši kmetje in pa grof Fargues, kateremu je ta stvar delala toliko sivih las!

Odslej so bili tudi óni táci v Palmanovi brez potrebe tam in v početku meseca novembra so se vrnili domóv. Teh móž niso Francozi odpeljali samó zavoľjo njih imetja in spoštovanja, ki so je uživali pri svojih sosedih, na Laško, ampak bili so zajedno tudi poroki za mir v deželi. Francozi so posegli zgolj po taci, ki so jim jih ovaduhi počrnili, da niso prijatelji Francozom. Sevéda, ko bi bili hoteli Francozi pripraviti vse svoje sovražnike, morali bi odvesti vse Kranjce v Palmonovo. Segli so le po najodličnejših, sósebnó po plemičih, ki so imeli — takó je dejal Fargues sam v necem pismu do generalnega guvernêrja — ‚takó hude nazore, da nikoli tega‘.

Po sklenjenem míru so se Francozi poprijeli urejanja dežele, pri čemer so jim delali Kranjci ovir, kolikor le mogoče. S Francozi in njih napravami se večina ljudstva ni sprijaznila nikdar in napačni so nazori, ki jih imamo danes, sodéči največ po Vodníkovi »Ilirija oživljena«, da so Kranjci Francoze le kar na srce pritiskali.*) Vsaj po ostalih zapiskih soditi jim je bilo ljudstvo nasprotno, kakor mačka psù. Že konservativni značaj Avstrijanca, zlasti pa Kranjca se nikakor ni mogel sprijazniti s prerevolucionarnimi in zaradi tega nerazumljenimi naredbami francoskega samosilnika. Užaljeni so bili ljudje vrhu tega prav v dno svojega srca, da jim je francoska vlada odpravila vse praznike, da jim je ukazala sklepati zakone pred županom, kar se je zdelo ljudem prav »ciganski« itd. Ljudski dovtip se je lotil Francozov o vsaki priliki, takó na pr. so francoski nagovor »citoyen« (meščan, državlján), ki se izgovarja »sitoajén« Francozom v posmeh tolmačili (četudi ne Bog si ga védi kakó duhovito) v »sitno je«. Celó Novo-meščani, ki se Francozom nasproti niso nikdar odlikovali s preveliko srčnostjo, brcali so jih s svojim dovtipom, kadar se je le prilika ponudila. Izmed obilice takih dogodkov izberem samó jednega, ne zato, ker je najnedostojnejši, ampak ker označuje najbolj sovraštvo do Francozov. Dné 29. aprila 1811. l., ko so bili torej Francozi že skoro dve leti v deželi, poročal je magistratu francoski komandant v mestu, že omenjeni Pietragrassa, da so minulo noč nekovi meščanje žalili francosko stražo na jako surov način. Na poziv: »Qui viel« (kdo je!) odgovoril je jeden med njimi: »Piš' me ti!« Pietragrassa je ukazal natančno preiskavo, ki pa ni dognala ničesar družega, kakor da je zaklical jeden: »Petrič, ali si ti?«

*) Vender se ne dá tajiti, da so Francozi na Gorenjskem, zlasti v ljubljanski okolici, ostali pri národu v dobrem spominu. Ured.

Kranjci so si želeli priti zopet nazaj pod avstrijsko vlado in radi so prestrezali pripovedovanja tacihi ljudij, ki so jim obetali, da bode francoskega gospodarstva na Kranjskem kmalu konec. Francozi so prežali nánje, kakor krágulj na ptiča.

Že leta 1812. zvédela je francoska gosposka, da biva nekje v Novem Mestu nek tuj človek, ki raztroša po mestu govorico, da bode Kranjska zopet pripadla Avstriji. Župan je dobil povelje tega človeka poiskati ter ga pripeljati h gosposki. Župan ga je obnósal pri nekem Rohrmannu. H gosposki poklicani Rohrmann in žena njegova sta se zagovarjala, da je tuji človek imel potni list, torej nista menila, da ga je treba oglasiti. Dalje sta dejala, da je bil po dnevi malo domá, da je šel v nedeljo v Toplíce ter se vrnil ponedeljek zvečer. O požaru, ki je nastal v Novem Mestu, pomagal je gasiti z vso pridnostjo. Ta tujec je bil neki knjigovodja iz Frankobroda ob Odri, Friderik Spielberg, in je potoval v Trst, kjer je menil dobiti novo službo. V Novo Mesto, dejal je, prišel je zato, ker je potoval z Dunaja z nekim gospodom Grmom, Novomeščanom. Ta ga je povabil, naj pride ž njim v Novo Mesto, naj ga obišče na njegovem dómu. Da bode Kranjska zopet pripadla Avstriji, dejal je, govori se po Dunaji splošno in tudi v Ljubljani vé o tem pripovedovati že vsak človek.

Bržkone je dobila francoska gosposka nevarnega ogleduha v roko, toda, ker mu ni mogla ničesar dokazati, morala ga je izpustiti. Težko je bilo Spielbergu odgovarjati se, čemu je prišel v Novo Mesto, če je namenjen v Trst, kajti skozi Novo Mesto gotovo ni najkrajša pot tjakaj. In tudi to ni hotelo gosposki v glavo, čemu se zadržuje takó dolgo v Novem Mestu, če ima v Trstu dobiti službo. Izgovarjal se je, da je dal perilo práť, pa ga takó dolgo ne more dobiti nazaj od períce, in brez njega ne more odpotovati. Naj si bode stvar že kakor hoče, toliko se iz tega dá posneti, da so Francozi prav pridno zasledovali vse óne, ki so raznašali njim neljube novice med ljudstvom. Zlasti na kméte, kjer nikakor ni bilo mogoče vdušiti avstrijskega patrijotizma, niso smeli tujci. Strogo so ukazali, da se tuji potniki držé le vélikih cest; če zasačijo žandarji koga kje na stranskih potih, primejo naj ga ter natančno pregledajo njegov potni list; če pa dobé koga v roke, ki ga celó ne bi imel, preiščejo naj obleko njegovo naj-natančneje, če nima v nji kje kàj zašitega in skritega ter ga zatem izročé gosposki.

Gotovo so Novomeščani čuli z največjim veseljem novico, da se je Napoleonova vojska na Ruskem po zimi l. 1812. takó grozno ponesrečila, kajti ta novica jim je dajala upanje, da bode sedaj vender

konec francoskemu vladanju na Kranjskem. Očitno tega sevéda niso smeli izreči, ravno narobe, v času, ko so bili vsi prepričani, da se bodo Avstrijanci kmalu vrnili, morali so še jedenkrat vse žile napeti, da pripomorejo po svojih močéh k rešitvi Napoleonovi. Dné 25. februvarija l. 1813. sklicati je moral tedanji župan Novomeški Josip Fichtenau vse posvetne in duhovske posestnike v obližji novomeškem in najodličnejše meščane k posvetovanju v mestno svetoválnico, kjer jim je prebral pismo, katero mu je poslal predstojnik dolenske strani Taufferer:

»Gospod maire! (Takó so se namreč zvali takrat župani). V tem trenutku, ko hité vse dežele vélike države, katere jeden del je tudi Ilirija, prinašati česčenemu svojemu vladárju (namreč Napoleonu) prostovoljne, časom primerne žrtve, in ko se trudijo večja ilirska mesta z odlično oduševljenostjo posnemati vzgled francoske dežele, prepričane so višje gosposke popolnoma, da vsi stanovniki te dežele le kar goré od hrepenenja, izkazati največjemu vladárju in junaku z naporom vseh svojih močij, svojo ljubezen, udanost in občudovanje svoje. Zato je gosposka ukrenila lépo in vsega priznanja vredno odredbo s prostovoljnimi doneski osnovati četo huzarjev ter jo ponuditi v imeni vseh ilirskih dežel njegovi prevzvišeni Cesarósti.

Potrebna vsota je sicer res velika, a mogoče jo je zbrati, ako se primerno razdelí. Po odlični udanosti vseh meščanov do vladárja pričakuje se, da bode kmalu in gotovo nabrana. Višja gosposka je naložila vsacemu kantonu po 2700 frankov. Ker pak niso vsi kantoni jednako veliki, nimajo tudi jednako veliko stanovnikov in jednako ugodne léže ter tudi niso ljudje povsod jednako imoviti, zato sem odločil, oziraje se na njegovo razmerje, za Novo Mesto 1500 frankov. Ta vsota se ima nabrati v novomeški občini. Razumeje se samó po sebi, da se nabêri če mogoče še več, da se tem gotoveje in tem preje doseže hvalevredni namen. Do 1. dné marcija (torej v treh dnéh) mora biti denar zbran!«

To pismo je prečital župan in dejal: »Gospôda moja! Dasi mi je slábo gmotno razmerje vseh moji županiji podréjenih stanovnikov dobro znano, moram vas vender pri sedanjem državnem razmerji opozoriti, da je sedaj prišel ugodni trenutek, o katerem si morejo ilirske dežele in vsak posameznik posebej pridobiti najboljše zaupanje visoke vlade in celó cesarja samega.«

Vsi pri tem zborovanji navzočni možje so se izrekli jednoglasno, da je že sicer vsak, kdor ima le kake dohodke, preobložen z davki. Kar pak je imovitejših, storili so že tudi več, kakor so mogli, poso-

dili so državi veliko denarja, od katerega ne dobivajo nikacih obrestij in ravno se jim je naznanilo, da imajo dati državi precejšnje število kónj brezplačno. Zatorej se ne morejo odločiti nikakor ne za več, kakor za 1500 frankov. A sila težko je bilo nabrati ta denar, zato je francoski predstojnik Dolenjske imenoval meni nič tebi nič 17 najimovitejših meščanov, ki so morali radi ali neradi globoko poseči v svoje žepe. Njihova imena so ohranjena. Dal je:

Iv. Braunseis 100 frankov, Fr. Luzar 50 fr., Pavel Mahorčič 100 fr., Matija Luzar 150 fr., Anton Nachtigal 100 fr., Kancijan 100 fr., Vaclav Iloski 50 fr., Anton Surc 50 fr., Avguštin Lakner 100 fr., Fr. Grm 50 fr., Anton Žagar 50 fr., Vit Markgraf 150 fr., Mihael Rohrmann 50 fr., Jakob Škrem 50 fr. in France Papež 225 fr.

Da so si po tacih izkušnjah želeli Novomeščani francoski jarem otresti kar najhitreje, tega pač ni treba zatrjevati. A še v poslednjih trenutkih, ko je Napoleonovi slavi že glasno klenkalo, trudila se je francoska gosposka v Novem Mestu siloma vcepiti stanovnikom udanost do Napoleona, kar dokazuje zlasti naslednji poziv z dné 6. junija 1813. l.:

»Ker je Njegovo Veličanstvo Napoleon pri Lützeniu sijajno zmagal ruskega in pruskega vladárja ter potisnil sovražnike nazaj, šteje si cesarica v dolžnost najprej Bogú vsemogočnemu s slovesno službo božjo ne le zahvaliti se mu za tó, da je uničil s takó srečno pričeto vojsko vse naklepe in upanja sovražnikov, ampak prositi ga tudi daljne pomoči pri naslednih vojskah, da ohrani dragoceno življenje našega najslavnejšega vladárja. Zato se je Vam, gospod župan, dogovoriti z gospodom župnikom, da se obhaja prihodnjo nedeljo slovesna sveta maša, napravi primerna pridiga ter se zapóje Te Deum«.

Malo mesecev potem so bili Francozi pognani iz dežele.

Oj, ljubi me!

Oj, ljubi me,
Da razcvete
Vrt moje poezije se,
Ti moj uzdr!

Oj, ljubi me,
Da razprostre
Mirú nad mano prápor se,
Ti moj uzdr!

Oj, ljubi me,
Da žár prižge
Ljubezni prave v srci se,
Ti moj uzdr!

Planinec.

Šla sva jo ogledat z Minko in zapaziva, da se je pretrgal jerménc na sêdlu, kar pa je obljubil Francelj popraviti.

Tačas so se pripeljali tudi že drugi z vozom pred málin.

O nezgodi s konjem niso védeli ničesar in, ker Minka sama ni hotela povédati ničesar, molčal sem tudi jaz.

Lep kotic zemlje je bil tukaj. Prijeten hlad pod jáblano dél nam je kaj dobro. Izprehajali smo se v sêčnatem gozdu in ob šumečem potoku ter napósled, kadar smo se bili že okrepčali z vinom in mrzlimi jedili, katere so Vráníčevi s seboj prinesli iz grada, odpravimo se zopet na pot proti dômu. (Konec prihodnjic.)

Iz domače zgodovine.

Píše Ivan Vrhovec.

V.

Zgodovina pošte na Kranjskem.

Menda vé vsakdo, da je prvo redno pošto ustanovil nemški cesar Maksimilijan I. Italijanski do takrat v naših avstrijskih deželah malo ali nič poznani rodovini plemičev Torriani de Tassis, ki so se pozneje prekrstili v nemške Thurn-Taxis, dal je l. 1516. pravico, da smejo prevažati pisma po vsem nemškem svetu za cene, katere bodo sami določili, rekše, katere jim bode hotelo plačevati občinstvo. Takó je nastal nov závod, za cesarja pak nov regal, kateri je le-tá dal najprej imenovanim Torrianijem v fevd.

Novi závod se je hitro razširil po vseh nemških pokrajinah, zlasti pa po avstrijskih deželah. Ustanovitelj preko Kranjskega gredoče pošte je bil nótranje-avstrijski nadvojvoda Karol. Leta 1573. stekla je prvokrat iz Nemškega Gradca v Ljubljano. Sevéda je bila takrat jako skromna. Hodila je iz nemškega Gradca v Ljubljano in iz Ljubljane v Nemški Gradec — pész (fusslauffende Ordinari-Post)! Toda pri tem ni ostalo dolgo. Nadvojvoda Karol je pész-pošto l. 1588. zamenil z jéžno pošto (ordentliche reitende Post) ter jo je zajedno raztegnil preko Hrušice v Gorico, odkoder je šla dalje do Benetek. Na pošto oddajane stvari so prenašali konjiki na brzih kónjih iz kraja v kraj.¹⁾

¹⁾ Valvasor I. p. 187.

Leta 1595. bila je Ljubljana že važna poštna postaja. Poštarja Tallerja je brzkone plačeval nadvojvoda Karol sam, kar posnemamo odtod, da je prosil nadvojvoda deželno gosposko kranjsko, naj mu pripomore kaj k troškom za pošto. Ta mu je dovolila letni donesek 200 goldinarjev, izgovorila pa si je, da bode nadvojvodova pošta morala zaradi tega vzprejemati brezplačno vsa pisma deželne gosposke, vseh njenih uradnikov in vrhu tega še pisma vseh kranjskih plemičev.¹⁾

Križišče poštних cestâ na Kranjskem je bilo v Ljubljani. O tem nas poučuje Valvasor prav natančno. Najimenoitnejša poštna cesta je bila sevêda z Dunaja in iz Nemškega Gradca preko Ljubljane v Gorico in odtod v Benetke. To pošto je vzdrževala po največ avstrijska vlada, kranjska dežela je donášala le po 200 gld. na leto, kakor smo že rekli. Od Nemškega Gradca na Kranjsko prihajajoča pošta je imela, predno je prišla v Ljubljano, postajo Podpečjó pri Brdu. Za Valvasorja je bil tu poštar neki Ernest Kraa, ki ga je plačeval z najvojvodskim denarjem ljubljanski poštar.

To postajo Valvasor jako hvali; za lepe besede in dober denar so dobili potniki tu, česar so želeli; posebno z jedjo in pijačo so jim dobro postregli, naj si je bil svetek ali petek.²⁾ Sevêda je prihajala pošta tisti čas todi skozi le po jedenkrat v tednu, vsak četrtek. Iz Ljubljane je šla takoj tisti dan preko Vrhnike proti Gorici. Potni ljudje so najbrž zaradi slabe ceste potovali po Ljubljanici do Vrhnike. Odtod dalje je bilo potovanje kaj neprijetno. Pot čez Hrušico, pravi Valvasor,³⁾ je kamenita in sila dolgočasna, ker je pošta šla, ali kakor Valvasor pravi: švépala skozi samoto. Na postaji v Hrušici niso imeli potniki prav ničesar prijetnega. Postaja je bila v samoti, sredi gozda; daleč na okoli ni bilo ugledati hiše.

Nekov nemški potnik Zeiler je opisal potovanje svoje tod skozi tako-le:

»Odpotovali smo (z Vrhnike) prav zgodaj ter imeli prav húdo, žalostno in kamenito pot do poštné hiše v Hrušici, kjer smo kosili. Do semkaj je tri milje. Na tej poti je vse polno polzkega in debelega kamenja; nevarno je tod jezdití; konji morajo plezati kakor kozé. Zadeli smo, ko smo potovali blizu jedno miljo, na vas in grad Logatec, imeli smo le kako četrtíno milje dobro pot, vsa druga pak je bil samó kamen, breg in nerodovita kadúnja. Predno smo prišli popóludne v

¹⁾ Valvasor I. p. 178.

²⁾ ibid. p. 129.

³⁾ ibid. p. 259.

dolino bila je pot ravno takó kake tri milje kamenita; nekoliko pak je bila vendar prijetnejša, ker smo videli vsaj malo dalje na okoli.«

Valvasor pravi, da Zeilerjev popis ne dela temu divjemu gózdu prav nobene krivice. »Ne le, da je pot kaj huda, kamenita in z bre-govi in klanci takó posuta, da ravnega ni kar nič ugledati, še huje je, da ga ni nikjer nobenega studenca. Dà, res, prav žalostna pot je to. Lesá raste v tej samoti dosti, a njive ali travnika ne ugledaš nobenega«.

Postrežba pa je bila tu dobra, vsaj tóliko dobra, da so smeli biti potniki veseli, ne, tudi čudili so se lahko, da so jim v tem divjem, zapuščenem in odležnem kraju takó dobro postrezali. Divji pa je bil ta kraj dovolj. V tej samoti je moral imeti poštar vedno dobro in nabito puško v rokah; tak, komur je srce rado ušlo v peto, ni, da bi bil tu stanoval, kajti marsikateri rokovnjáč je védel, da bi poštarju o času nevarnosti ne mogel od nikoder kdo priti na pómoč. Neka-terikrat so se lopovi lotili te poštné hiše, toda neustrašeni poštni ljudje so jih odgnali. Pripetilo se je pa časih vendarle, da so poštarja umorili, zato ni smel imeti ni denarja, ni zlatá, ni srebrá, celó pohištva ne preveč ali jedila, razven toliko, kolikor je potreboval záse in za góste svoje.

Iz Hrušice je šla pošta dalje čez sv. Križ v Gorico ¹⁾ in Benetke. Od te poštné ceste se je odkrojila pri Razdrtem poštna zveza v Trst šele l. 1688.²⁾

Druga poštna cesta je šla iz Ljubljane na Dolenjsko čez Višnjo Goro, Trebnje, Rudolfovo in Metliko v Karlovec. Tudi ta pošta, ki pa jo je vso plačevala deželna gosposka, hodila je le po jedenkrat v tednu; ob petkih je odhajala iz Ljubljane v Karlovec, ob torkih pa prihajala odtod v Ljubljano. To je bila pošta na kónjih. Na Koroško v Celovec in v Reko pak niso prenašali pisem jezdecí, ampak pótje tekáči. »Von Klagenfurt, St. Veit am Pflaum und anderen Orten mehr lauffen nur die ordinari Boten.«³⁾

Poleg pisem je prinašala pošta že v 17. stoletji tudi časopise. Zato so morali deželni stanovi plačevati posebno odškodnino. Takó so se pogodili n. pr. l. 1672. z Boštijanom Giuliettijem v Benetkah za 12 ce-kinov. Poštni oskrbnik v Nemškem Gradci je dobival iz tistega namena ob novem letu po 55 gld., njegovi poštni uradniki pa po 15 in 12 gld.

¹⁾ *ibid.* p. 259 & 260.

²⁾ *Dimitz. Gesch. Kr. IV.* p. 80.

³⁾ Valvasor p. 178.

⁴⁾ *Dimitz l. c.*

Na razvoj pošte so vplivali avstrijski nadvojvode z obilimi ukazi, najimenitnejša med njimi sta ukaza: z 8. dne marcija 1672. l. in s 16. dne aprila 1695. l. Imenitna se mi zdita zato, ker se je Marija Terezija nekaterikrat sklicavala nánja, toda njiju vsebine nisem mogel zvédeti.

Pošta po skoro vseh avstrijskih deželah pa je bila še takrat v rokah rodovine Thurn-Taxisove, ki je v kratkem času neizmerno obogatela. Čimbolj pa so se topile vse avstrijske dežele v jedno državno celoto ter se prestrájale po vzgledu drugih nemških zémelj samostalna država v velikem nemškem cesarstvu, tembolj so čutili habsburški knezi pomen in veljavo poštno. Trudili so se mnogo, da bi jo dobili v svoje roke, in to iz političnih in gospodarskih oziróv. Po takozvani »nótranji Avstriji,« kamor je spadala tudi Kranjska, bila je pošta sicer v oblasti habsburških knezov, ne pa tudi po drugih deželah, n. pr. na Češkem. A že v nótranji Avstriji so se Habsburžanje naučili spoznavati veliko politično vrednost pošte, razven tega pa so tudi spoznali, da je pošta jako obilat studenec bogatih dohodkov za državno blagajnico. Napeli so torej vse žile, da jo dobé v svojo oblast, ali rodovina Thurn-Taxisova je ni dala rada iz rók. Vender se je cesarju Matiji l. 1615. posrečilo vsaj tóliko, da je dal Lamoral Taxis od sebe zagotovilo, po katerem bode odslej avstrijska pošta ločena od državne nemške, kar se tiče njenega oskrbovanja, dohodkov samih pa Lamoral ni hotel dati iz rók.

Pozneje je prešel avstrijski poštni erar l. 1627. najbrž zaradi homatij tridesetletne vojske v roke grofovske rodovine Paar, in od tega je kupil cesar Karol VI. za drag denar, za 90.000 goldinarjev, vrhu tega pak ji je plačeval še letne obresti od ravno tólicege kapitala.

Ta pridobitev je bila za Habsburžane neprecenive vrednosti; na nobeno stran ovirani so Habsburžanje uredili lahko pošto prav po svoje. Za njen razvitek sta si pridobila Marija Terezija in njen slavni sin Jožef II. nesmrtnih zaslug. Res je, da sta izdala mnogo ukazov, ki se nam zdé zdaj jako tesnosrčni, vender pak sta ukazala marsikaj, kar je še dandanes veljavno. Ko je Jožef II. umiral, bila je avstrijska pošta v glavnih svojih potezah že skoraj takó urejena, kakor je v naših dnéh.

Ta razvitek se dá zasledovati po obilih dvórnih dekretih, re-skriptih, patentih, generalijih itd., ki sta jih izdajala ta dva sloveča vladarja. Ko sem preiskaval stare listíne v grádu gosp. viteza Fichtenaua na Strugi, naletel sem slučajno na lepó urejeno zbirko po-

štnih dekretov Marije Terezije in Jožefa II. Vseh je 154. Prepričan sem, da je popolna in da ne manjka nič jednega dekreta, ki sta jih izdajala imenovana vladarja; prvi je z l. 1745., zadnji z l. 1789. Gospod vitez Fichtenau mi jih je prepustil v prosto porabo; za to prijaznost njegovo mu izrekam na tem mestu prisrčno zahvalo. Na podlagi teh dekretov in nekaterih listin, ki so shranjene v arhivu novomeškem, izkušal bom sestaviti kolikor mogoče jasno sliko kranjske pošte do l. 1813., kadar so izgnali Francoze s Kranjskega.

Za poštni promet najvažnejše so pač cesté; po njih se je moralo ravnati tudi vse poštno razmerje. Odkar je zarasla trava mojsterski izdelane rimske ceste, brigal se ni svet ves srednji vek in še ne koliko stoletij novega veka za cesté. Vozili so se ljudje, kakor so vedeli in znali. Korist dobrih cestâ sta spoznala na Avstrijskem šele Karol VI. in slavna njegova hči Marija Terezija. Avstrija je bila preprežena z obilimi in dobrimi cestami. Meni so tu na misli le poštne ceste, to se pravi take, po katerih se je pomikala pošta. Bile so ravno tiste kakor za Valvasorja. Velika poštna cesta je držala od Vrankskega preko Ljubljane v Trst in Gorico, mala pa iz Karlovca preko Ljubljane in Kranja do Podkórena in čez kórenski prëlaz v Beljak. Pri Kranji je pritekla vâjno čez Ljubelj iz Celovca preko Tržiča velika poštna cesta z Górenjega Štajerskega in Koroškega. Med malo in veliko poštno cesto je bil razloček le ta, da na malo cesto niso prihajali tekáči (Curiere).

V primeri z denâšnjimi so bile te cesté jako slabé, kajti Marija Terezija je postilijonom dovolila, da smejo, ko bi bile ceste le pre-slábe, s poštnim vozom zavoziti tudi na postranska pota, na jéze (Raine), dà, če bi bila sila, podreti smejo celó pregraje ter zavoziti na njive in travnike.¹⁾ Nekemu gimnazijcu, ki se je po pošti peljal v Novo Mesto, odnesla je na poti povódenj vso obleko in mu izpričevalo také premočila, da ga ni bilo mogoče še čitati.²⁾ Potovanje po takóvih cestah torej ni bilo posebno prijetno.

Po takšnih poštnih cestah so prevažali pisma, blagó in potnike.

Pisma so pečavali na razne načine; največ jih je zvédla »Ordinari-Post«, pošta, ki je prihajala o določenih dnevih.

Že za prve dóbe vladanjâ Marije Terezije je bil prihod in odhod te redne pošte jako natančen. Že takrat je vpisaval poštar v posebno knjižico, ki jo je dajal postilijonu s seboj, kdaj ga je odposlal. Na prvo postajo prišedši je vpisal óndotni poštar, kdaj je postilijon došel.

¹⁾ Patent v. 16. XII. 1748.

²⁾ Arhiv novomeške gimnazije.

Za vsako zamudo je bil kaznovan v novcih, vendar če se je le prevečkrat zamujal na poti, dal ga je njegov poštar iz službe. Toda po kolikokrat v tednu so prihajale te redne pošte po različnih kranjskih poštah, tega ne vém povedati.

Šele od 15. dné majnika l. 1784. dalje je hodila iz Nemškega Gradca preko Ljubljane v Trst vsak dan, po drugih poštah pa največ po dvakrat ali po trikrat v tednu. Za prvih lét Marije Terezije so pisma prenašali jezdec, ali takozvana »reitende Ordinari-Post«, pozneje pa so jih tudi vozili. To je bila: »fahrende Ordinari-Post«.

Peš-pošta je popolnoma izginila s cestâ. Bil je velik napredek, da so se morala pisma spečavati le na kónjih. Cesarica je to strogo ukazala, celó ostró pa je prepovedala poštarjem oddajati pisma »pri-lično«, to se pravi, potom ali trgovcem ali znanim potnikom, ki jih je vodila pot do bližnje poštne postaje. Prej se je to pač večkrat dogajalo, sicer bi bila cesaričina takó stroga prepóved nepotrebna.

Poleg ježne pošte se je pomikala tudi vožna pošta, ki pa ni vzprejemala nič druzega, nego pisma in lahke zavitke, največ po pet funtov težke. Dolgo časa na táko vožno pošto ni smel sédati noben potnik in to najbrž iz dveh vzrokov: prvič zaradi varnosti, kajti potnik bi utegnil postilijona na samem napasti in pošti ugrabiti pisma in pošiljatve; drugič pa zaradi preslabih cestâ. Saj dostikrat samó s pismi in z lahkimi zavitki obloženi voz ni mogel dalje, kakó šele, ko bi naložili potnika na voz! Cesar Jožef II. dovolil je šele l. 1789,¹⁾ da sme na »Ordinari-Post« prisésti po jeden potnik, toda samo jeden, ki pa mora zaradi tega na svoje troške dati pripreči v »Ordinari-Post« še jednega konja. Vrhu tega se je moral takšen potnik izkazati kdo je, če je zanesljiva in znana oseba, katere se pošti ni treba bati. Pa še na vsaki poštni postaji ni mogel sésti na »Ordinari-Post«, ampak samó na véliki postaji, na Kranjskem torej jedino v Ljubljani, kjer se je moral izkazati pri poštnem predstojniku; pa tudi izstopiti ni smel, kjer si bodi; nikakor ne na kakšni mali, ampak samó na véliki postaji.

Pismom se je godila kaj slaba, naj so jih že spečavali na vozéh, ali jih prenašali poštni jezdec. Še l. 1786. izrekel je cesar Jožef II., da nobeden poštar ni zavezan imeti pokrit voz. Pisma so se torej vozila na odkritih vozéh; trpela pa so še več óna, katera so izročali jezdecem; če jih je ujela plôha, premočilo se je vse, kar so jim naložili v torbo in kar posnemam iz dvórnega dekreta s 23. dné avgusta l. 1784.: »Da schon öftere Beschwerden vorgekommen sind, dass die Postfelleisen gegen das Regenwetter nicht genugsam versichert wären,

¹⁾ Patent 24. XII. 1789

und daher die darin befindlichen Paquete und Briefschaften öfters ganz durchnässt und beschädigt eintreffen, so ist sämmtlichen Postämtern noch einmal auf das schärfste einzubinden, dass sie das Ordinarifelleisen mit Kotzen, Decken oder in deren Ermangelung mit Heu oder Stroh gegen das Regenwetter wohl verwahren«.

Komur se je mudilo in kdor ni utegnil čakati, da odvéde redna pošta njegovo pismo dalje, kar se je godilo zlasti v taci krajih, kjer je pošta odhajala le vsak teden ali le po dvakrat v tednu, pomagal si je lahko s štafeto, to je, z nalašč naročenim poštnim jezdecem. Poštarji so morali imeti namreč za redno pošto in za štafete vedno pripravljene konje. To število se je ravnalo po važnosti ondotnega kraja in po živahnosti njegovega prometa; zatorej tudi poštarjem cesarsko oblastvo ni določevalo števila kónj, ampak je prepuščalo to njih presodbi. Kolikor več je odposlal kakšen poštar štafet, toliko večji je bil zaslužek njegov, zato se je vsak pobrinil, da mu ni nikoli primanjkovalo kónj.

Po tej redni ali »Ordinari« pošti, ki je prihajala in odhajala o natančno določenih časih, pošiljali so pisma ali na kónjih ali pa tudi na vozéh. Le izjemno, in še to le proti koncu minulega stoletja, smel je na takšen poštni voz sésti kakov posamezen potnik. Za to redno pošto in za štafete je moral imeti poštar vedno pripravljene konje, a poleg njih najmenj še po šest drugih in po dva vozá = Kaleschen, ki pa nista imela strehe. Na teh vozéh so prevažali potnike in njih prtljago. Zaprézali so le, če je prišel kakšen potnik. Dostikrat po več dnij ni bilo nikogar, dosti dnij pa se jih je oglasilo po več na jedenkrat. Poštar je moral skrbeti, da jih je odpravil dalje. To pa je bilo časih kaj težavno, kajti odličnjaki se niso zadovoljevali z navadnim številom kónj v poštnem vozu; navadno število dvéh kónj ni bilo primerno njih stánu. Pred menoj leži zapisnik vseh potnikov, ki jih je odvédel novomeški poštar tekom sedmih let na bližnje poštne postaje. Skromni ljudje so dali zaprézati v poštni voz samó po jednega konja, vender se je zgodilo to le jako redkokrat; poštarji so imeli namreč tem večji zaslužek, čim več kónj so mogli uprézati. Novomeški poštar je odpravil tekom sedmih let samó tri potnike z jednim konjem v Trébnje. Poštno ravnateljstvo je prepuščalo namreč poštarjem samim, naj oni določujejo, po koliko kónj je treba uprézati. Kolikor več je imel kdo prtljage, tem več kónj je moral najeti in sevéda tudi tem več plačati. Nad štirideset do šestdeset funtov prtljage ni smel imeti noben potnik, če pa jo je imel, moral je pripreči še po jednega ali po več kónj.

Najbolj se je oveselil poštar kacega bogatega plemenitaža. Baron Tauffrer se je vozil vedno s štirimi konji in z dvema postiljonoma,

grof Turjaški s šestimi; deželni guvernêr in véliki glavár nemškega reda jih je dal upreči celó po osem. Najbolj bahačasta potnika pa, ki sta se kdàj vozila po cestah dolenskih, bila sta francoska generala Merlin in d'Espagne; peljati sta se dala l. 1805., ko so bili Francozje drugič na Kranjskem, iz Novega Mesta v Otočec, kamor je komaj dvé uri hodá, z osemnajstimi kónji ter plačala za tó 27 gld. Če je stopilo po več tacih odličnih potnikov zajedno v poštni urad, bil je poštar pač v veliki zadregi. Iz nje mu je pomagala cesarska vlada, ki je velela, da so o tacih prilikah kmetje v okolici dolžni, sevêda proti plačilu, posojati poštarju svoje konje. Če so se branili, silile so jih k temu gosposke, ki so jih poštarji vselej radi poklicali na pomoč, kajti odtrgati so smeli kmetom po 6 krajcarjev njih zaslužka od vsacega konja. Časih se je pa vender pripetilo, da ni bilo nikakor mogoče dobiti kónj; takrat so morali potniki ali čakati, ali se pa odpeljati s tóliko konji, kolikor jih je mogel poštar takrat dobiti. Cesarica je zažugala óstro kazen tistim potnikom, ki bi poštarja oštevali in ga obkladali z grdimi priímki.

Poštarski pôsel je bil tačas dostikrat kàj neprijeten. Iz raznih dekretov Marije Terezije in Jožefa II. smeti nam je sklepati, da so prihajali na pošto dostikrat zeló robati ljudje; treba je bilo cesarskemu oblastvu učiti jih spodobnega vedênja. Patent s 27. dné avgusta l. 1750. razkriva nam kàj mično sliko njih grdih razvad. Grozili so se poštnim uradnikom in hlapcem ali jih celó pretépali, dà, tekla je časih še kri. Takih potnikov je vélel cesarski patent ne vzprejemati na poštni voz; če pa je prišlo do prepira med postiljoni in potniki med vožnjo, smeli so jih celó na tla posaditi. Dostikrat se je vnel prepir in tepež, ker so potniki hoteli po sili vzeti konje iz hleva. O tacih prilikah so morale gosposke prihajati poštarjem na pomoč, če pa tega niso hotele storiti, morale so poštarjem povrniti vso storjeno jim škodo, vrhu tega pa so še samé zapadle kazni. Rogoviležem potnikom je zapretilo cesarsko oblastvo kazen v blágu do 100 gld.; če pa je niso zmogli, kaznovalo jih je z zapórom ali s šibami.

Mnogi potniki so imeli s seboj strežaje, po največ so bili to pač plemenitaži, njih strežaji so sedeli na kozlu póleg postiljona ter udrihali sedaj po konjih, sedaj (kakor za izpremembo) pa tudi po postiljonih. Zató je cesarica izdala ukaz: »Es wird scharf verboten, dass kein Reisender dem Bedienten auf dem Kutschersitz einige Peitschen oder Stöck verstaten solle«. Dokler potnik ni biča oddal, ni ga bilo treba poštarju dalje peljati, a marsikdo ga je skrtil in ga izvlekel šele na poti; postiljon je smel sredi ceste konje izpreči ter pustiti potnika na cedilu.

Mnogo sitnosti je delala poštarjem še neka druga razvada potnikov. Na zadnji postaji pred stolnimi mesti so ti pošiljali jednega svojih hlapcev s konjem naprej, da jim je preskrbel stanovanje, sami pa so prihajali šele po 4 in 5 ur pozneje za njimi. Naprej poslani konji so bili zaradi tega časih po vse dopoldne ali popoldne brez krme in pijače in so trpeli mnogo škode. Uboga živina je na poštah cestah mnogo prebila. Potniki so drevili najete konje takó, da dostokrat niso bili več za rabo. Ker so se konji takó težko na pósodo dobivali, gnal je potnik, ki se mu je posrečilo najeti konja, ubogo živinče po več postaj daleč in takó dolgo, dokler je moglo kljuse podkvé dvigati. Največ so jih pregnali dvorni kurirji in pa imenitni potniki v cesarski službi. Zaradi prehude gónje je poginilo ali se vsaj poškodovalo tóliko poštah kónj, da so izdali iz cesarske pisárne posebno merilo, kakó se je ravnati v tacihi slučajih. »Vselej, ko se pri dvórnem potovanji (Hofreise) ponesreči kak konj, naznani naj se to takoj; preišče naj se, kakó se je to zgodilo, koliko je bil konj star in koliko vreden. Zasliši naj se ondotni poštar, postiljon in konjedérec, je li poginil konj takoj na mestu ali vsaj 24 ur pozneje in dokaže naj se, da ga v tem ni nihče več rabil. Izreče naj se, je li žival nerabna v obče ali pa samó za pošto in potem naj se določi odškodnína.¹⁾

Da v tacem razmerji poštarjevo življenje ni bilo najprijetnejše, tega ni treba še posebej zatrjevati, cesarska vlada je zaradi tega odškodovala poštarje za njih težavni posel z marsikatero milostjo. Bili so neposredno nji podrejeni. Znano je, da so imeli v tedanjih časih graščáki, škofje, opatje in drugi veleposestniki sódna pravico nad vsemi, na njih zemljišči živečimi ljudmi. Poštarja je cesarsko oblastvo izvzelo iz te pravice. Če je stala poštarjeva hiša na zemljišči katerega teh mogotcev, plačevati mu je moral sicer poštar zemljiški davek, sicer pak je bil prost vseh drugih tež, katerih pojedine so bile prav hude, posebno pa tlaka. Le-té je cesarica Marija Terezija poštarje popolnoma oprostila dobro vedóča, da bi bili hudomušni veleposestniki zahtevali tlako s kónji ravno o takem času, ko bi jih poštarji najbolj potrebovali. Velela je dalje, da ni smeti delati poštarjem težav pri nakupovanji hiš in hlevov za poštne potrebe. Prosti so bili tudi vojaške nastanitve (Militäreinquantierung), prosti celó nekaterih davkov, ki jih je moral plačevati vsak drug človek. Cesarica je dejala: »Poštarji nosijo že dovolj težko državno butaro, težjo kakor marsikateri drugi, po nóci in po dnevi, o vojski in o míru morajo biti pripravljeni, da ustrezajo temu, kar zahteva od njih najvišje oblastvo«. Zató so tudi

¹⁾ Patent z 20. XII. 1782.

poštne hlapce oprostili vojaščine, potem ko so uvedli obči vojaški nábor.

Siten, pravimo, bil je poštarjev pôsel, ali tudi potnikom so tesno-srčni gospodarstveni nazori tedanjega časa grenili potovanje. Vlada se je postavila namreč na stališče, da ji mora pošta nositi kolikor móči velik dobiček. Zabraniti se je trudila, da bi se potniki, ki niso imeli svojih kónj in svojih vóz, ne vozili z navadnimi vozniki, ampak po pošti. Izdajala je za voznike take ukaze, da se jim potnik ni mogel izogniti, če je hotel prijetno potovati — sevéda »prijetno« po nazorih tedanjega časa. Navadni voznik je smel sicer potnika vzprejeti na svoj voz, toda ta voz ni smel biti pokrit niti z usnjem niti z lesom, največ takozvani »Zeiselwagen«, pokrit s štorjo in brez prikladnega sédeža. Celó strogo pa je bil prepovedán poštni rog (Posthorn). Bržkone je bilo potovanje na pošti, ker je bilo dragó, na posebno dobrem glásu. S pošto so potovali ljudje, ki so se lahko pokazali, sicer nam je nedoumno, zakaj so se vozili s pošto n. pr. grof Turjaški, ali véliki mojster nemškega reda, ali celó óna dva francoska generala Merlin in d'Espagne. Pa še nekaj me napotuje na to misel. Odličnjaki, recimo, plemenitaži, obešali so, kadar so se kam vozili v svojem vozu, kočijažem radi poštni rog okoli vratú, pač zató, da se je zdelo, kakor bi potovali s pošto. Marija Terezija in Jožef II. prepovedóvala sta to razvado obilokrat, ali prepovedati je nista mogla; poštni rog je bil preveč priljubljen. Sevéda so ga ostró kaznovali, kogar so zasačili, posebno ostró navadnega voznika, krčmarja ali meščana, ki je takó »po poštarstvo« peljal gospoda svojega. »Bei dem Vernehmen, dass fast alle Standespersonen sich des Posthorns ungescheut gebrauchen, auch sogar, wenn sie Bauernpferde aufnehmen, den Knechten das Posthorn sammt der Schnur geben und solches aller Orten blasen lassen, wird die Führung des Posthorns dem hohen und niedern Adel auf das nachdrucklichste verboten.«

Le po postranskih cestah, koder se cesarska pošta ni vozila, smel je voznik voziti kakega potnika; takoj pa, ko se je pripeljal na poštno cesto, jenjala je zánj ta pravica; na prvi poštni postaji ga je moral oddati cesarski pošti. Voznikom s potniki je bila poštna cesta prepovedána in dovoljena le v tem slučaju, če je peljal potnika najmenj šest poštnih postaj, to je dvanajst milj daleč, a na tem poti ni smel niti kónj prepreči, niti potnika oddati kakemu znanemu vozniku, da ga je peljal dalje. Če so ja pri tem sleparjenji zasačili, kaznovali so oba, voznika in potnika.

Kaj pak je poštni urad hotel s tem doseči? Hotel je prisiliti potnike, da se vozijo po pošti, kajti dvanajst milj daleč niso mogli jedni in isti konji takó hitro priti, kakor poštni, ki so jih na vsaki pošti premenili. Če se je pripeljal potnik z najetimi konji na kako poštno postajo, pa se ni vozil na ta način še šest postaj, smel ga ni poštar dalje odvesti, kajti vsak potnik se je moral izkazati z lističem glavnega poštnega urada, kje in kakó dolgo je potoval. Smel ni storiti nič tega, da bi si bil najel navaden voz in popustil pošto, če mu je prepočasi vozila ali mu sicer ni ugajalo še dalje voziti se ž njo. Pošto je smel popustiti le takrat, če se je ustavila v katem kraju za cele tri dni. Tóliko neusmiljeni torej cesarski ukazi vendar niso bili, da bi bili potnika silili čakati cele tri dni, da odrine pošta zopet dalje. Šele l. 1782. pak je bilo potnikom dovoljeno stopiti s poštnega voza in si najeti kacega družega, kadar bi se jim zljubilo.

Najostreje je bilo voznikom prepovedano uprezati na poštni cesti svoje konje takim potnikom, pred katerimi so jezdili hlapci. To so bili imoviti ljudje, torej taki, od katerih je cesarska pošta pričakovala dobrega zaslužka.

Celó konja za ježo na poštni cesti ni smel posoditi nihče. Če je jezdil kdo na najetem konji mimo poštne postaje, smel ga je poštar ustaviti ter mu vzeti konja, smel ga mu je celó vzeti, če ga je zasačil na postranski cesti, na katero se je potnik zavlil, da bi se ognil poštne postaje in s tem tudi pretéče mu nevarnosti in kazni. Graščákom in gosposkam tistega kraja pa je bilo ukazano, naj podpirajo v tem poštarje z vsemi svojimi močmi.

Pri prevažanju blagá se je takisto bal poštni urad, da ga utegnejo vozniki oškodovati, zató je tudi v tem oziru izdal l. 1749. tesnosrčni ukaz, naj ne vzprejme noben voznik ter ne pelje dalje kakega zavitka, škatlje, zaboja itd., ki bi tehtal menj nego osem funtov; če ga zasačijo, plačal bode 100 gld. kazni; leto za tem se je omejila ta teža celó na dvajset funtov. Le težje stvari so smeli vozniki odslej prevažati, če niso hoteli zapasti kazni.

(Konec prihodnjíč.)

